

2017 | 2

■ A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK ÉRTESÍTŐJE

■ A TARTALOMBÓL

- *ALESSANDRO DI BARI*
LUXEMBURGI ZSIGMOND FRIAULI LEVELEI
- *ARNO STROHMEYER*
TRENDEK ÉS PERSPEKTÍVÁK
A KORA ÚJKORI DIPLOMÁCIATÖRTÉNETBEN
- *DEÁK ÁGNES*
HIVATALI VISSZAÉLÉSEK
NEMZETISÉGI KÜZDELMEK ERŐTERÉBEN
- *FODOR PÁL*
A BUDAPESTI IMÁM
- *BARTHA ÁKOS*
BAJCSY-ZSILINSZKY ENDRE
MANDÁTUM NÉLKÜLI KORSZAKA
A KISGAZDAPÁRTBAN
- *PENKA PEJKOVSKA-DEMETER GÁBOR*
A BEVÁNDORLÓK ÉS MUNKAERŐPIACI
BEILLESZKEDÉSÜK A KÉT VILÁGHÁBORÚ
KÖZÖTTI MAGYARORSZÁGON

TÖRTÉNELMI SZEMLE

TÖRTÉNELMI SZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI
KUTATÓKÖZPONT TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK ÉRTESÍTŐJE
LIX. ÉVFOLYAM, 2017. 2. SZÁM

Szerkesztők

TRINGLI ISTVÁN (felelős szerkesztő)

FÓNAGY ZOLTÁN, OBORNI TERÉZ, PÓTÓ JÁNOS, ZSOLDOS ATTILA (rovatvezetők)
GLÜCK LÁSZLÓ (szerkesztőségi munkatárs)

Szerkesztőbizottság

FODOR PÁL (elnök),

BORHI LÁSZLÓ, ERDŐDY GÁBOR,

GLATZ FERENC, MOLNÁR ANTAL, ORMOS MÁRIA,

OROSZ ISTVÁN, PÁLFFY GÉZA, PÓK ATTILA, SOLYMOSI LÁSZLÓ,

SZAKÁLY SÁNDOR, SZÁSZ ZOLTÁN,

VARGA ZSUZSANNA

A szerkesztőség elektromos postája: tortenelmiszemle@btk.mta.hu

TARTALOMJEGYZÉK

TANULMÁNYOK

- Arno Strohmeier: Trendek és perspektívák a kora újkori diplomáciatörténetben.
A konstantinápolyi Habsburg diplomaták esete 177
- Deák Ágnes: Hivatali visszaélések nemzetiségi küzdelmek erőterében
(Kővár vidéke, 1861–1863) 199
- Bartha Ákos: Bajcsy-Zsilinszky Endre mandátum nélküli korszaka a Kiszgazdapártban
(1936–1939) 221
- Penka Pejkovszka–Demeter Gábor: A bevándorlók és munkaerőpiaci beilleszkedésük
a két világháború közötti Magyarországon 261

MŰHELY

- B. Halász Éva: Generalis congregatiók Szlavóniában a 13–14. században 283
- Papp Ingrid: A lutheránus egyház alapítóinak emlékezete a 17. századi szlávajkú
magyarországi evangélikus polgárság körében 299
- Fodor Pál: A budapesti imám. Kísérlet a boszniai muszlimok integrációjára (1909–1911) 315

DOKUMENTUM

- Alessandro Di Bari: Luxemburgi Zsigmond Friaulban őrzött kiadatlan levelei (1411–1418) 325

MÉRLEG

- Permanens háború a nulla évben (*Müller Rolf*) 341

Bajcsy-Zsilinszky Endre mandátum nélküli korszaka a Kisgazdapártban (1936–1939)*

Vitéz Bajcsy-Zsilinszky Endre 1931 és 1935 között az általa vezetett Nemzeti Radikális Párt egyetlen képviselője volt a magyar törvényhozásban. Tarpai mandátumához szorosan kapcsolódó feladatai mellett részt vett saját – eredetileg 1928-ban *Előörsként* indított, 1932-től *Szabadság* néven megjelenő – hetilapjának szerkesztési munkálataiban, mely rendszerint az ő vezércikkeivel jelent meg. A zaklatott életű, folyamatos pénzzavarokkal küzdő politikus emellett 1934-től külső cikkírója volt az 1934 és 1936 közt Zilahy Lajos szerkesztette, számos népi író foglalkoztató, átszervezett *Magyarországnak* is. Bár Bajcsy-Zsilinszky az 1935-ös választáson – meglehetősen botrányos körülmények közt – elbukott a Kenyeres Miklós néven induló kormánypárti jelölt ellenében, kétes hátterű, zavaros múltú ellenlábásának mandátumát sikerrel támogatta meg a közigazgatási bíróságnál, mely új választást írt ki a „csonka-beregi” választókerületben. Ám az 1935 novemberében megtartott pótválasztáson hiába vonult fel a vitézi címét a rend korteskedése miatt még áprilisban „letevő” politikus mellett szinte az egész parlamenti ellenzék (a szélsőjobb-oldal kivételével), a mandátumot a kormánypárti Konkoly-Thege Kálmán szerezte meg.¹

Az 1935-ös bukások igen nagy visszhangot keltettek, Bajcsy-Zsilinszky „számkivetettséget” még évekkel később is felemlgették a parlamentben.² Mindközben ő maga kereste a kitörési lehetőségeket. Egy csendőrségi jelentés szerint a változatos pártpreferenciájú Matolcsy Mátyás felé is tájékozódott,³ de megtalálta

* A kutatást a Magyar Tudományos Akadémia Posztdoktori Kutatói Programja támogatta. Befogadó intézmény: Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet.

1 Vö. *Ruszoly József*: Derecske és Tarpa: Bajcsy Zsilinszky Endre választási küzdelmeinek történetéhez. III. Napjaink (1986) 9. sz. 18–23.; *Sebestény Sándor*: Bajcsy-Zsilinszky Endre Nemzeti Radikális Pártja 1933–1936. Tankönyvkiadó, Bp., 1988. 147–169.; *Bartha Ákos*: A Nemzeti Radikális Párt és sajtója. Magyar Könyvszemle (2017) (megjelenés előtt).

2 Ld. Gróf Széchenyi Aladár (Felsőházi Napló 1935. I. köt. 21. 1935. máj. 22.), Griger Miklós (Képviselőházi Napló [= KN] 1935. XII. köt. 381. 1937. ápr. 30.), Dinnyés Lajos (KN 1935. XIV. köt. 309. 1937. jún. 5.) és Peyer Károly (KN 1935. XVII. köt. 564. 1938. ápr. 5.) felszólalásait.

3 Politikátörténeti és Szakszervezeti Levéltár [= PIL] VI. 698. Domokos József iratanyaga 168. ő. e. Csendőrségi jobboldali összesítő. 1936. márc. 20. (Kézszel írt másolatok.) (Az ugyanitt található 1936. október 2-i jelentés szerint Eckhardt Tibor minisztersége esetén párizsi követséget ajánlott fel Bajcsy-Zsilinszkynek.)

az összhangot a kormánypártból kilépett Bethlen Istvánnal,⁴ és megértő volt a „hatalmas tömegekkel” rendelkező Független Kisgazdapárt vezetőjének, Eckhardt Tibornak korábban következetesen szapult „becsületes titkos” (tehát nem „általános, titkos”) választójogi tervezete iránt is.⁵ Helyzetét súlyosbította, hogy a tarpai pótválasztás eredménye ellen benyújtott keresetet a közigazgatási bíróság Bothostanácsa 1936 októberének végén elutasította⁶ és a peticionálókat 2800 pengő költségtérítésre ítélte.⁷

Ezzel egy időben saját lapjánál is jelentős változások történtek. Az *Est* 1936. október 11-i tudósítása szerint „a *Szabadság* politikai hetilap felelős szerkesztését Serényi Gusztáv, az ismert gazdaságpolitikai publicista vette át. Vele együtt a *Szabadság* irányításában változatlanul részt vesz és feltűnést keltő bel- és külpolitikai vezércikkeit itt írja Bajcsy-Zsilinszky Endre, mint főszerkesztő”.⁸ Serényi nemcsak a gazdasági ügyeket intézte, de saját cikkeivel is egyre sűrűbben örvendeztetete meg a *Szabadság* olvasótáborát. A főszerkesztő mindazonáltal kevésbé volt lelkes új munkatársa iránt, akit már másfél hónapnyi közös munka után „betegesen gyanakvó embernek” nevezett egy magánlevélben.⁹ Vezércikkei mindenesetre 1938. október közepéig rendre megjelentek, mígnem október 22-én egy rövid, udvarias közlemény kíséretében lekerült a neve az általa alapított újságról. S bár egészen 1944 áprilisáig működött a lap, Domokos József kutatásai szerint 1939 májusa után le sem írták Bajcsy-Zsilinszky Endre nevét abban a hetilapban, ahol hat és fél év alatt (1932 és 1938 közt) 279 cikke jelent meg.¹⁰ Mivel emellett a *Magyarországban* 1934 és 1939 között 352 cikket publikált,¹¹ továbbá három ön-

4 Bajcsy-Zsilinszky Endre: Bethlen István gróf és az alkotmányhű magyar ifjúság az általános titkos választójogért. Magyarország 1936. okt. 20. 5. Később ugyanakkor németbarát kijelentései miatt kritizálta is a volt miniszterelnököt. *Uő*: Erősítsük a revíziós mozgalom ütemét. *Szabadság* 1938. ápr. 2. 1. Bethlennel abban sem értett egyet, hogy a titkos választójog Közép-Európában polgárháborúba és diktatúrába fojtaná a demokráciát (a proletártömegek miatt). *Uő*: Választójog és proletariátus. Magyarország 1938. jan. 1. 5. és *Uő*: Igazi parlamentarizmust. Magyarország 1938. márc. 27. 3.

5 Bajcsy-Zsilinszky Endre: Bethlen István gróf i. m. (4. jz.). Bajcsy-Zsilinszky ugyanakkor határozottan elvetette azt a választójogi tervezetet, melyben a középosztálybeli voksok négyszeres szorzóval számítottak volna. *Uő*: Lázítani kell a többes szavazat ellen! *Szabadság* 1936. nov. 22. 1–2.

6 Az *Est* 1936. okt. 28. 1. és *Ujság* 1936. okt. 28. 4.

7 Budapesti Hírlap 1936. okt. 28. 4.

8 Az *Est* 1936. okt. 11. 8.

9 Bajcsy-Zsilinszky azt sem rejtette véka alá párizsi tudósítója elől, hogy Serényi a lap részvényeit is megvette tőle. Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Archivum [= RETÖRKI Archivum], Vigh Károly hagyatéka, Bajcsy-Zsilinszky Endrére vonatkozó iratok 14. doboz. Bajcsy-Zsilinszky Endre Szilágyi Józsefnek. 1936. nov. 29. Serényiről a politikus odaadó híve, Talpassy Tibor sem volt jó véleménnyel: *Talpassy Tibor*: Betöltötte hivatását. *Magvető*, Bp., 1975. 172–174.

10 PIL VI. 698. Domokos József iratanyaga 155. ő. e.

11 Saját számítások. Bajcsy-Zsilinszky Endre bibliográfiája. Szerk. Bartha Ákos (Kézirat).

álló kiadvánnyal is jelentkezett a tárgyalt korszakában,¹² okkal nevezhetjük „politikus-publicistának” Bajcsy-Zsilinszkyt az 1930-as években.

Tanulmányomban az 1930-as évek utolsó harmadát, egészen pontosan a nemzeti radikális fúziótól (1936 novembere) a II. világháború kitörésének időpontjáig (1939. szeptember 1.) terjedő időszakot vizsgálom meg az életút szempontjából.¹³ Az időkeret záródátumát nem a világtörténelmi esemény, hanem az abból eredő honi sajtópolitikai szigorítások (elsősorban a cenzúra bevezetése) és életpályabeli változások (a *Független Magyarország* elindítása 1939 szeptemberének elején) magyarázzák. E viszonylag szűk időbeli keresztmetszet a nagyszámú – ám a kiterjedt Bajcsy-Zsilinszky-szakirodalom ellenére eddig össze nem gyűjtött – saját írás mellett köztörténeti szempontból is sűrű időszaknak mondható. Az alábbiakban jórészt korábban nem tárgyalt sajtóforrások, levéltári anyagok és számos – több esetben manipulált¹⁴ – visszaemlékezés, utóközlés nyomán Bajcsy-Zsilinszky Endre nézeteit olyan fajsúlyos kérdésekben vizsgálom, mint az első revíziós sikerek, az első és a második zsidótörvény vagy a különböző kormányok, kormányfők, miniszterek megítélése. Külön fejezetben foglalkozom a politikus pártjában elfoglalt helyzetével, a népi mozgalomhoz fűződő sajtós kapcsolatával, és eklektikus világnézetére is kitérek. Bajcsy-Zsilinszky kapcsán sosem kerülhetők meg az e helyütt is érintett perek, botrányok és párbajok, végezetül az életkörülmények vázlatos ismertetése után mérlegre teszem az elemzett éveket.¹⁵

12 *Bajcsy-Zsilinszky Endre: Német világ Magyarországon.* Korunk Szava, Bp., 1937.; *Uő: Egyetlen út: a magyar paraszt.* Kelet Népe, Bp., 1938.; *Uő: Mátyás király.* Athenaeum, Bp., 1939. A politikus változó politikai kötődései és széles körű kapcsolati hálója kiadóival is érzékeltethető, főképp ha tudjuk, hogy 1930-as kötetét még az öccse, Zsilinszky Gábor által vezetett kurzusjobboldali Stádium Kiadónál jelentette meg. Vö. *Uő: Nemzeti radikalizmus.* Stádium, Bp., 1930. Mint láthatjuk, az 1930-as évek második felében reformkatolikus (Korunk Szava), népi (Kelet Népe) és baloldali (Athenaeum) műhelyekkel is együtt dolgozott.

13 A cím tehát annyiban korrekcióra szorul, hogy a tanulmány 1939 nyarát is tárgyalja, amikor Bajcsy-Zsilinszky már rendelkezett képviselői mandátummal. A parlamenti vitákban azonban ekkor még nem vett részt.

14 Extrém példaként előljáróban idézem a politikushoz kötődő legvaskosabb forrásgyűjtemény szerkesztői megjegyzését: „A kötetbe fölvetett dokumentumokból esetenként a könyv tárgyához szorosan nem tartozó volta, esetenként terjedelmi okok miatt ezúttal többnyire csak részletek jelennek meg. Előfordult, hogy egy-egy passzust annak negatív politikai kicsengése miatt nem reprodukáltam.” *Tidrenczel Sándor: Bajcsy-Zsilinszky Endre és politikai pátriája.* Mórincz Zsigmond Megyei és Városi Könyvtár, Nyíregyháza, 1986. 25.

15 Bajcsy-Zsilinszky Endréről eddig nem készült a tudományos igényeknek megfelelő, hivatkozással ellátott biográfia. A legrészletesebb munka Vigh Károly kötete (*Vigh Károly: Bajcsy-Zsilinszky Endre. 1886–1944. A küldetéses ember.* Szépirodalmi, Bp., 1992.), mely a 176. és 193. oldalak közt foglalkozik a tárgyalt korszakkal. (Tanulmányomban szinte minden lényeges kérdésben más következtetésre jutottam, mint a szerző.)

Újra együtt Eckhardt Tiborral

A nehézségek nyomán már a kortársaknak sem volt meglepő, hogy a Nemzeti Radikális Párt 1936 végén beolvadt a Kisgazdapártba,¹⁶ ezzel pedig Bajcsy-Zsilinszky Endre 1919 után ismét Eckhardt Tibor szárnyai alá került.¹⁷ Terveivel kapcsolatban a fúziótól idegenkedő fiatal barátai véleményét is meghallgatta: „Azt mondta, ha petícióját elutasítják, inkább rááll az Eckhardt Tibor által kínált alkura és belép a Független Kisgazda pártba. [Eckhardt] Zsilinszkynek azt ígérte, hogy az első időközi választáson ő lesz a párt jelöltje és lapjának is biztosítja a szükséges anyagiakat” – fogalmazott Talpassy Tibor.¹⁸ Maga a néhai pártvezér arról írt egyik levelében, hogy Kerék Mihállyal, Matolcsy Mátyással és Sulyok Dezsővel tervez „radikális szárnyat” létrehozni új pártján belül,¹⁹ mely egyébként meglehetősen sokszínű alakulat volt. Dobi István ekképp vélekedett a kisgazda parlamenti frakció társadalmi összetételéről: „Huszonnégyen voltak [a parlamentbe 1935-ben bejutott kisgazdapárti képviselők – B. Á.], ebből tíz ügyvéd. Voltak földbirtokosok, lehetett közöttük találni festőművészt, szikvízgyárost, tábornokot, volt szegedi különítményes tisztet, volt karhatalmi zászlóaljparancsnokot, volt levanteoktatót [...]. Volt orvos és nyugalmazott polgármester [...]. Lehetett találni a képviselőcsoportban két kisgazdát is. Összesen kettőt. Svábok az istenadták és nem kell hozzá nagy képzelőerő megállapítani, hogy útban vannak a szélsőjobb felé, s mire annak lesz konjunktúrája, oda meg is fognak érkezni.”²⁰ Bár a későbbi kommunista miniszterelnök visszaemlékezése a „reakciós” Kisgazdapártról aligha tekinthető elfogulatlanak, hasonló képet festett Tildyéről Antal István és – Antal szerint legalábbis – Bethlen István is.²¹

Az együttműködés ennek ellenére ígéretesen indult. Bajcsy-Zsilinszky a tárgyalts korszakban számtalan cikkben állt ki pártvezére mellett, akinek beszédei gyakorta szolgáltak írásai kiindulópontjául (még hozzá fontos témákban is, mint látni fogjuk). 1937 tavaszán Eckhardtot és Bajcsy-Zsilinszkyt együtt választotta díszelnökké a Debreceni Egyetemi Kör, hangsúlyozva, hogy bár a mindennapi politikától távol állnak, „az a küzdelem, amelyet Eckhardt és Bajcsy-Zsilinszky Endre a magyar történelmi gondolatot aláaknázó diktatórikus törekvésekkel szemben évek óta folytat, egyenesen kötelességévé tette az igazi keresztény és nemzeti alapon álló ifjúságnak, hogy kifejezésre juttassa a két magyar politikus iránt érzett

16 Vö. *B. Bernát István–Vida István: Dokumentumok a Független Kisgazdapárt és a Nemzeti Radikális Párt 1936. évi fúziójának történetéhez. Új Forrás* 15. (1986) 6. sz. 3–20.

17 Az 1925 előtt Zsilinszky Endre néven szereplő fiatalember a szegedi ellenforradalmi kormány külügyminisztériumának sajtóosztályán kapott beosztást 1919-ben Eckhardt Tibor vezetése alatt. *Vigh K.: i. m. (15. jz.)* 56–57.

18 *Talpassy Tibor–Vigh Károly: Bajcsy-Zsilinszky Endre a pálkővei törpebérő. – A pálkővei Bajcsy Zsilinszky-bérlet története. A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 8. (1970) 229.

19 RETÖRKI Archivum, Vigh Károly hagyatéka, Bajcsy-Zsilinszky Endrere vonatkozó iratok 14. doboz. Bajcsy-Zsilinszky Endre levele Juhász Sándornak. 1936. nov. 16.

20 *Dobi István: Vallomás és történelem. Kossuth, Bp., 1962. II. 34.*

21 Gömbös Gyula hatalomra kerülése és kormányzása, 1932–1936. Antal István sajtófőnök emlékiratai. Szerk. Gergely Jenő. Palatinus, Bp., 2004. 406–407.

rokonszenvét”.²² Pár nappal a jeles esemény után a Kisgazdapárt feloszlatta belső konfliktusokkal terhelt debreceni szervezetét, melynek újjászervezésével a *Pesti Napló* információi szerint Bajcsy-Zsilinszkyt tervezték megbízni.²³ Ugyanakkor egy 1937 decemberében kelt rendőrségi jelentés arra hivatkozott, hogy „meg nem erősített hírek szerint Bajcsy-Zsilinszky Endre és pártja – a volt Nemzeti Radikális Párt – a közeljövőben kiválik Eckhardt pártjából és ismét önálló szervezkedést folytat”.²⁴ Annyi biztos, hogy a politikus maradt a pártban, ahol állítása szerint nem „hajszolt mandátumot, megmaradt a párt egyszerű tagjának, se címe, se állása nincs a pártban, sőt ilyesmire a legkisebb igénye sincs”²⁵ – fogalmazott egy évvel később. A liberális *Ujság* információját azonban nemcsak Talpassy idézett közlése, hanem a politikus egyik 1937-es magánlevele is megkérdőjelezni látszik. Tábor Józsefnek ugyanis kifejtette, hogy 23 000 pengős adósságát leendő képviselőségéből tervezi rendezni. Bajcsy-Zsilinszky biztosra vette, hogy egy éven belül ismét képviselő lesz „valamelyik időközben megürült kerületben”.²⁶ 1937 őszén egy regionális lap már tudni vélte a helyszínt is, vagyis hogy „minden valószínűség szerint” Hajdúnánáson fog indulni a politikus.²⁷ Bár ebből a forrgatókönyvből sem valósult meg semmi, Bajcsy-Zsilinszky optimista maradt, noha a pártügyek „nem minden tekintetben kifogástalanul mennek. [Eckhardt] Tibor egyébként vitézül verekszik és kitűnően tartja magát a mi külpolitikai vonalunkon” – írta Juhász Nagy Sándornak decemberben.²⁸ Összegezve az 1939-es választások előtti helyzetet, Vida István azon a véleményen van, hogy Bajcsy-Zsilinszky nem „játszott komolyabb szerepet sem a közéletben, sem a kisgazdapártban” mandátumszerzése előtt.²⁹ Állítását árnyalja azonban a politikus iránt egyébként távolságtartó budapesti olasz követség ügyvivőjének az Anschluss utáni napokban kelt jelentése, miszerint Bajcsy-Zsilinszky „az utóbbi években a politikai ellenzék zászlóvivője lett”.³⁰

Bajcsy-Zsilinszky végül az 1939-es, titkos, ám közel sem általános, továbbra is „korrektívumokkal” szabályozott választáson szerezte vissza négy évvel koráb-

22 Pesti Hírlap 1937. április 23. 3. Vö. *Tóth Pál Péter*: *Messiasok*. Akadémiai, Bp., 1987. 333. (Barla-Szabó Ödön-interjú.)

23 Pesti Napló 1937. ápr. 27. 6.

24 A jelentés szerint Bajcsy-Zsilinszkyt barátai kapacitálták erre a döntésre egy szűk körű, a Balaton kávéházban tartott összejövetelen 1937. december 6-án. PIL VI. 698. Domokos József iratanyaga 168. ö. e. Az 1937. dec. 10-én kelt összesítő jelentés másolata.

25 *Ujság* 1938. nov. 1. 4.

26 RETÖRKI Archívum, Vigh Károly hagyatéka, Bajcsy-Zsilinszky Endrére vonatkozó iratok, 12. doboz. Bajcsy-Zsilinszky Endre levele Tábor Józsefnek, 1937. ápr. 5.

27 Nyírvidék 1937. márc. 10. 1.

28 RETÖRKI Archívum, Vigh Károly hagyatéka, Bajcsy-Zsilinszky Endrére vonatkozó iratok, 14. doboz. Bajcsy-Zsilinszky Endre levele Juhász Nagy Sándornak. 1937. dec. 4.

29 *Vida István*: Bajcsy-Zsilinszky Endre és a Független Kisgazdapárt. In: Bajcsy-Zsilinszky Endre. Tudományos tanácskozási születésének centenáriuma alkalmából. Szerk. Pintér István. Hazafias Népfront–TIT, Bp., 1986. 53.

30 A Palazzo Chigi és Magyarország. Olasz diplomáciai dokumentumok Magyarországról. A Darányi-kormány megalakulásától a Szovjetunió elleni hadüzenetig. Vál., szerk., bev. Réti György. Hungarovox, Bp., 2007. 129. Formentini budapesti ügyvivő távirata Ciano külügyminiszternek. 1938. márc. 16.

ban elvesztett tarpai mandátumát³¹ (noha eredetileg Derecskén tervezte jelöltetni magát).³² A sikert nem bízták a véletlenre: ő vezette a hivatalosan Független Kisgazda, Földmunkás és Polgári Agrárpárt néven induló alakulat Szatmár-Ugocsa-Bereg megyei listáját.³³ A parlamentbe visszajutott politikus bekapcsolódott a külügyi bizottság és az országos bizottság munkájába is, az uborkaszезonnak tekinthető nyári időszakban azonban – bár közbeszólásai szerint időnként jelen volt – nem szólalt fel az Országházban.³⁴

Helyzetével így sem volt maradéktalanul elégedett, sőt 1939 nyarán a párton belül divó „csúnya, kártékony és ellenséges intrikus szellemről” értekezett derecskei hívének, Csizmadia Lajosnak. Kifejtette, hogy Eckhardt három listavezetői helyet ígért neki, mégis a „vén Szijj Bálintot vették elő, aki amúgy is örökös felsőházi tag. Mindezt csak azért, hogy Biharban a listán be ne jöjjenek és át ne adhassam a helyemet Neked” – panaszkodott a politikus, aki immáron Vásáry István személyében remélt „megfelelő harcostársat”.³⁵ Juhász Nagynak egy hónappal később pedig arra panaszkodott, hogy Pethő Sándort, Tombor Jenőt és Balla Antalt próbálta bejuttatni a törvényhozásba, de „pártunk értetlensége és néhány silány intrikus elgáncsolta szép tervemet”.³⁶ A fenti levél dátumával egy napon arról számolt be a *Magyarország*, hogy Bajcsy-Zsilinszky egyik beszéde szerint a korábbi 23 helyett immáron csak 14 parlamenti képviselővel rendelkező „Kisgazdapárt új, nagy szervezkedést” indít.³⁷ Ennek nyomaira világít rá az a bizalmas közlés, mellyel Bajcsy-Zsilinszky Csizmadiát invitálta 1939 augusztusában egy „rendkívül fontos”, „sorsdöntő elhatározásokkal” kecsegtető pártválasztmányi gyűlésre. „Most fogjuk elhatározni a párt nevének és szervezetének megváltoztatását, és pedig minden valószínűség szerint a névben a függetlenséget fogjuk kidomborítani, a szervezet pedig átveszi a Radikális Párt hármastagozódását, parasztság, munkásság, polgárság. És ezenkívül még egy rendkívül fontos dolog kerül megoldásra, amiről itt még nem is beszélhetek, hanem majd csak

31 „1939-ben titkos szavazás volt, de ez önmagában nem tette demokratikussá a választásokat, mert nemcsak annak további feltételei hiányoztak (így az általános választójog), hanem maga a demokratikus politikai rendszer – benne a szabadságjogok biztosítása.” *Ignác Károly*: Politikai és választói magatartás 1939-ben és 1945-ben – a nyilas–kommunista folytonosság mítosza. *Múltunk* 61. (2016) 1. sz. 30. Az 1938-as választójogi törvényhez: *Pintér István*: A kényszerpályára szavazó ország – 1939. In: *Parlamenti választások Magyarországon 1920–2010*. Szerk. Földes György–Hubai László. Napvilág, Bp., 2010. 185–191.

32 RETÖRKI Archívum, Vigh Károly hagyatéka, Bajcsy-Zsilinszky Endrére vonatkozó iratok, 16. doboz. Bajcsy-Zsilinszky Endre levele Csizmadia Lajosnak. 1938. jún. 23.

33 *Hubai László*: Magyarország XX. századi választási atlasza 1920–2000. Napvilág, Bp., 2001. II. 118., 127., 136. A korábbiaknál jóval visszafogottabb kampányhoz: Magyarország 1939. máj. 20. 14. Talpassy Tibor – Fall Endrére hivatkozva – egyenesen arról ír, hogy Bajcsy-Zsilinszky sima győzelmének útját Teleki miniszterelnök egyengette. *Talpassy Tibor*: A reggel még várat magára. Gondolat, Bp., 1981. 161–162.

34 Bizottsági tagságaihoz: KN 1939. I. köt. 17–18.

35 RETÖRKI Archívum, Vigh Károly hagyatéka, Bajcsy-Zsilinszky Endrére vonatkozó iratok, 12. doboz. Bajcsy-Zsilinszky Endre levele Csizmadia Lajosnak. 1939. jún. 23.

36 Uo. 14. doboz. Bajcsy-Zsilinszky Endre levele Juhász Nagy Sándornak. 1939. júl. 18. Uo.

37 Magyarország 1939. júl. 18. 14.

előszóval” – tette hozzá sejtelmesen az osztálypolitikától viszolygó politikus,³⁸ akinek terveiből végül nem sok minden valósulhatott meg.³⁹ Pedig a dolgok biztatóan alakultak. A pártválasztmányi gyűlésen Bajcsy-Zsilinszky támogatásával választották újra a lemondott Eckhardt Tibort és „az eddigi gárdát”. Eckhardt a függetlenséget erősen hangoztatva, „a szegedi gondolat jegyében” üzent hadat a szélsőjobboldalnak, kritizálva a kormányt, a náci befolyást („Magyarország nem »életter«”) és a radikális népieket is („nem járhatunk Dózsa György útján”).⁴⁰ Az augusztus végén megrendezett képviselői értekezleten e „nagy választmányi ülés határozata értelmében öttagú intézőbizottságot” is választottak, benne Eckhardt mellett Klein Antallal, B. Szabó Istvánnal, Tildy Zoltánnal és Bajcsy-Zsilinszky Endrével.⁴¹ Az ötös bizottság feladata „a kisgazdapárt újjászervezésének előkészítése” lett volna, s bár „az intézőbizottság tagjai megállapodtak, hogy a reájuk váró munkát a leggyorsabban végzik el”,⁴² a világpolitikai események alighanem alaposan átírták az eredeti forгатókönyvet.

Népiek közt

A kisgazdapártbeli pozícióharcoknál sokkal látványosabb – és mindenekelőtt nagyobb utóhatású – az a konfliktus, ami Bajcsy-Zsilinszky és hajdani munkatársa, pártfogoltja és jobbkeze, Féja Géza közt csúcsosodott ki 1937-ben, elsősorban az íróknak a *Válasz* februári számában,⁴³ majd nagy vihart kavart szociográfiájában

38 Bajcsy-Zsilinszky szerint „ahhoz, hogy ezek a megoldások megfelelőek [...] lehessenek, föltétlenül szükség van a legkitűnőbb embereink, főleg az én híveim jelenlétére”. RETÖRKI Archivum, Vigh Károly hagyatéka, Bajcsy-Zsilinszky Endrére vonatkozó iratok, 14. doboz. Bajcsy-Zsilinszky Endre levele Csizmadia Lajosnak. 1939. aug. 17.

39 Itt említenő meg az Eckhardt 1939-es újévi beszéde körül keletkezett kisebb bonyodalom is, bár nem egyértelmű, hogy pontatlanságról, nézeteltérésről, vagy éppen taktikai játékról volt-e ez esetben szó. A pártvezér beszédében „teljes mértékben” elfogadta Bajcsy-Zsilinszky elvét, miszerint „az igénybeveendő föld a közép- és nagybirtok összes területének egy negyedrésznél több nem lehet”. Magyarország 1939. jan. 3. 4. A lap másnap korrigált, mivel „Eckhardt Tibor újévi beszédének szövegébe egy helyütt hiba csúszott. [...] Eckhardt Tibor szóról-szóra a következőket mondotta: – Az a mérték helyes, amelyet az én tisztelt és jelenlévő Bajcsy-Zsilinszky Endre barátom ismertetett, amely szerint jársonként a közép- és nagybirtok együttvéve az összes földterület negyedrésztét, vagyis 25 százalékát nem haladhatja meg.” Magyarország 1939. jan. 4. 6. A két verzió közti tartalmi különbség érzékelhetően jelentős. Talpassy Tibor 1939 elejére vonatkozó közlése szerint „Zsilinszky nem tagadta, hogy a kisgazdapárthoz nem köti semmi, mert még mérsékelt földbirtokrendezési javaslatát is túl merésznek tartják.” *Talpassy T.: A reggel még várat magára* i. m. (33. jz.) 151.

40 Magyarország 1939. aug. 20. 1–6.

41 Népszava 1939. aug. 31. 3.

42 Pesti Hírlap 1939. szept. 1. 7.

43 *Féja Géza: Áchim L. András, a „parasztkirály”. Válasz (1937) 2. sz. 61–69.* Kevésbé ismert, hogy Bajcsy-Zsilinszkyt Féja egy másik közlése is erősen bántotta: *Uő: Werbőczy. Kelet Népe (1937) 1. sz. 20–24.*

közölt, Áchim L. Andrásról szóló írása nyomán.⁴⁴ Ehhez azonban hozzá kell tenni, hogy a harcostársak kapcsolata már a kezdetektől fogva sem volt teljesen harmonikus. Féja jó darabig (és mindenki által elismerten) a Nemzeti Radikális Párt második embere volt, akinek cikkei és szerkesztői munkája nélkül a pártlap megjelenése is elképzelhetetlen lett volna, neve mégsem került fel sem az *Előőr*s, sem a *Szabadság* címlapjára (ellentétben a nemzeti radikálisoknál csak hónapokat eltöltő Hubay Kálmánnal). Zimonyi Zoltán kutatásaiból azt is tudjuk, hogy a *Viharsarok* újabb kiadásában az író finomított korábbi megfogalmazásán, a Zsilinszky nevet is kivette, noha a nyilvános korrekció elől kitért és osztályharcos felfogásán („Áchimot a vele szemben álló társadalmi réteg halálra ítélte”) sem változtatott.⁴⁵ Bajcsy-Zsilinszkyt nem csupán a személyes motívumok dühítették fel, ahogyan azt Kodolányi Jánosnak címzett, 1937. április 10-én kelt levele is tanúsítja: „az egész könyvet kezdetől fogva elhibázottnak és szerencsétlennek tartom. Kritikám a könyvről befelé még rosszabb, mint a Németh Imréé volt, többek között azért is, mert nem elég egzaktsággal és mert valósággal glorifikálja azt az egyéni terrorista módszert, amely csak arra jó, hogy zsákutcába vigyen egy nagy mozgalmat. A magam sérelmét egyébként hamar félretettem, amint azt megírtam Illyés Gyulának és megmondtam Németh Imrének.”⁴⁶

Ám a kormánypártban politizáló hívével, Németh Imrével nem csupán szóban közölte aggályait, hanem egy nevezetes levélben is, melyben a *Válasz* körül csoportosuló népi írók tőle való, az 1935-ös bukását követő elhidegülését is felemlgette (Féja kapcsán): „lassan úgy kezdtek tekinteni, mint egy korán elfelejtett halottat, akinek még csak a temetésére sem mentek el.” Bajcsy-Zsilinszky úgy érezte, Féja el akarja idegeníteni őt a parasztságtól. Levele a politikai érvényesülés egymást keresztező útjairól (is) tanúskodik, főképp ha figyelembe vesszük, hogy a *Viharsarok* majdani szerzője már 1936 elején önálló parasztpárt megalapítása mel-

44 Az ügy háttere: 1911. május 14-én egy helyi konfliktus nyomán Zsilinszky Endre és Zsilinszky Gábor behatolt Áchim L. András békéscsabai otthonába és halálosan megsebesítette a közismert parasztpolitikust. A Zsilinszky fivéreket kétfordulós bírósági procedúrát követően felmentették, ám Endrét az országos visszhangot kiváltó ügy végigkísérte életén és támadási felületet jelentett mindenkor ellenfelei számára.

45 *Zimonyi Zoltán: Perújrafelvétel.* In: *Uő: Őt közelkép (tanulmányok).* Miskolc, 1989. 5–111.

46 *Vigh Károly: Bajcsy-Zsilinszky Endre levelei Kodolányi Jánoshoz.* Tiszatáj 40. (1986) 6. sz. 50. (A „terrorista módszerek” itt Áchim Békés megyei közéleti tevékenységére utalnak.) Itt jegyezzük meg, hogy a *Szabadság* szatirikus rovatát vezető – Féját nem kedvelő – Vér Andor 1937-ben karikatúrákkal illusztrált kötetet jelentetett meg, melyben az itt már csak beszédeivel és szófordulataival („gyorsvonati sebesség”, „zofort”, „téglahordó” stb.) megjelenített Gömbös Gyula miniszterelnökségének visszasságait – főleg Marton Béla, Antal István és Mecser András viselt dolgait – pellengérezte ki. A könyvhöz Bajcsy-Zsilinszky írt előszót, külön felhívva az olvasók figyelmét a szerinte kiválóra sikeredett, *Londoni vásár* címet viselő Madách-parafraízra (melyben „Eckhardt-Lucifer” beszélget „Darányi Ádámmal”). Itt olvashatjuk a következőket: „aki tegnap félisten volt, / az ma kicsi, szürke pont, / ki a viharsarkon bömbölt, / úgy hallgat ma, mint a ponty.” *Vér Andor: Félistenek alkonya.* Politikai szatírák. Szabadság, Bp., 1937. 51. További, Féjára utaló élcelődések: uo. 73. („Udvariassági hét Párisban”) és 104. („B. N. V. [Bemohosodott Nagyságok Vására]”)

lett kardoskodott,⁴⁷ míg Bajcsy-Zsilinszky ugyanennek az évnek a végén a Kisgazdapártban kötött ki. A *Kortársak Bajcsy-Zsilinszky Endréről* című kötetben közzétett szövegből⁴⁸ sajnálatos módon kimaradt a politikus kézzel írt utóirata, mely a konfliktus egy újabb rétegét világítja meg: „Valami neo-jászizmus bujkál a Féja szerencsétlen egyoldalúságaiban” – fogalmazott Bajcsy-Zsilinszky,⁴⁹ aki leveléhez mellékelte a *Válasz* szerzőgárdájától még 1934-ben kapott, *Magyar írók a magyar falu képviselőjének* felirattal díszített töltőtollat is.⁵⁰

Az utóirat és az Áchim-ügy együttesen magyarázza azt a távolságtartást, mellyel a Féja központi szereplésével útnak induló Márciusi Front iránt viseltetett az egyébként hasonló célokért síkra szálló politikus. Ő ugyanis változatlanul az forradalom megismétlődésének elkerülését tartotta egyik fő politikai kiindulópontjának. A szegedi ellenforradalom húszéves évfordulóján, 1939 augusztusában kétoldalas vezércikket írt a *Magyarországba*, melyben öntudatos „szegedi ellenforradalmárnak” nevezte magát. A politikus ott vélt mulasztást felfedezni, hogy a szegedi gondolat nem tudott „szent forradalommá és építkezéssé áttestesülni”. Bajcsy-Zsilinszky Kárpátalja visszacsatolásáért is a „szegedi szellemet”, név szerint Prónay Pált és Héjjas Ivánt dicsőítette, kiemelve, hogy a tarpai magyarok szíve is a rongyos gárdista „Héjjas Ivánék szívével dobbant össze”. Ez az érem egyik oldala, amit már cikkének egyértelmű náci- és nyilasellenes utalásai is árnyalnak.⁵¹ Másrészt ugyanő már 1935-ben választási szövetséget kötött az őszirózsás forradalom egyik miniszterével, Nagy Vincével, míg egy másik „oktobrista” kormánytaggal, Juhász Nagy Sándorral ápolt jó kapcsolatát kiterjedt levelezés dokumentálja. Bajcsy-Zsilinszky, aki Féja önállósodását és különutas történelem-szemléletét árulásnak fogta fel, a sajtószabadság fontosságát hangoztatva kiállt a perbe fogott és általa hosszú évek óta támogatott népi írók (sőt, az általa élesen

47 *Féja Géza*: Magyar parasztpártot! *Válasz* (1936) 1. sz. 1–7.

48 Bajcsy-Zsilinszky Endre levele Németh Imrének. 1937. február 8. Közli: *Kortársak Bajcsy-Zsilinszky Endréről*. Szerk. Vigh Károly. Magvető, Bp., 1984. 222–230.

49 Az eredeti levél faksimile másolata: RETÖRKI Archívum, Vigh Károly hagyatéka, Bajcsy-Zsilinszky Endrére vonatkozó iratok 13. doboz.

50 A tollat egy hónappal később „örömmel” visszavette, mivel „a »Társaság« emberségesen viselkedett velem szemben, bár egypár barátságos sort az én hosszú levelemre megérdemeltem volna” – tette hozzá a lobbanékony, önérzetes, de általában nem haragtartó politikus. Uo. 13. doboz. Bajcsy-Zsilinszky Endre levele Németh Imrének. 1937. márc. 3.

51 „Manapság a világháború untauglichjai és a mindenkori untauglichok megint túlságosan hangoznak a hintáslegények megint katonai erényekre tanítanak bennünket.” *Bajcsy-Zsilinszky Endre*: A szegedi találkozó. Magyarország 1939. aug. 6. 1–2. Az említett „szegedi ellenforradalmi ünnepeken” a politikus is részt vett. MTI Napi Hírek 1939. aug. 6. 25. kiadás. Az ellenforradalmat és Horthyt egyik angol nyelvű cikkében is méltatta: *Andrew Bajcsy-Zsilinszky*: What Nicholas Horthy and the Szeged Counter-Revolution Achieved Twenty Years Ago. *Danubian News* 7. (1939) 4. sz. 6–10. 1940 végén – egy cenzúra lyuggatta cikkében – úgy fogalmazott, „Szeged nagy, ösztönös és egészséges kezdeményezés volt”, melynek támpontjai a katonai eszmény, a fajvédelem, a Horthy iránti hűség, a munkásvédelem (!) és – az általa ekkor külpolitikai krédóvá emelt – délszlávbarátság volt. *Uő*: Mi szegediek... Független Magyarország 1940. dec. 16. 3.

támadt Málnási Ödön) mellett.⁵² Féja érdekében Töreky Géza bírósági elnöknel is eljár, ⁵³ a Táj- és Népkutató Központ kiállításának bezáratásakor pedig Teleki Pál iránt érzett nagy tisztelete ellenére is Kovács Imre mellett tört lándzsát.⁵⁴ Sőt, Féjának is „megbocsátott”, noha a Zimonyi által könyvküldésekkel is erősített normalizálódó viszonyt nem érdemes túlhangsúlyozni.⁵⁵ Bajcsy-Zsilinszky igyekezett védeni a népi mozgalmat az „urbánus” támadásoktól,⁵⁶ valamint a „völkisch” ideológiával történő egybemosástól,⁵⁷ mellettük állt praktikus ügyekben és közös rendezvényeket is vállalt velük. Így például a *Kelet Népe* debreceni irodalmi estjén Kovács Imre, Sinka István és Veres Péter társaságában lépett fel 1938 februárjában.⁵⁸ De részt vett a „magyar írók népi csoportja” által létrehozott Falukönyvtár Szövetkezet megalakításában is 1939 elején. „A szövetkezet elnökévé dr. Györffy István egyetemi tanárt, ügyvezető alelnökévé Szabó Pált választották. Az első ki-

52 Vö. *Bajcsy-Zsilinszky Endre: Birtokpolitika a bírói tárgyalóteremben. Szabadság* 1937. okt. 17. 1–2.; *Uő: Földreform, iparosodás – vagy mind a kettő. Szabadság* 1937. okt. 31. 1–2.; *Uő: Bíróság helyett bírálót. Magyarország* 1937. nov. 16. 5.; *Uő: Furcsa ellentmondások. Magyarország* 1938. ápr. 26. 1–2. Málnásihoz: *Uő: A másik Werbőczy. Szép Szó* 1936. II. köt. 378–381.

53 Féja emlékei szerint Zsilinszky és Töreky ellenforradalmi titkos társaságokból ismerték egymást. *Féja Géza: Lapszélre. Szépirodalmi, Bp., 1982. 158.* A bíró adatdús életrajzában nincs erre utalás, ami azonban aligha perdöntő, mivel az ilyen jellegű tagságokat ritkán dokumentálták. *Zinner Tibor: Dr. Töreky Géza, a mindenkori hatalom öre? In: A Kúria és elnökei II. Szerk. Bódiné Beliznai Kinga. HVG-ORAC, Bp., 2015. 57–109.*

54 *Bajcsy-Zsilinszky Endre: „Néma földreform”? Magyarország* 1938. dec. 14. 5. Az ügyhöz: *Abolnczy Balázs: Teleki Pál. Osiris, Bp., 2005. 380–382.*

55 „[...] pár hónappal ezelőtt kezdet adtam neki a pártban s még könyvem is elküldöttem. Ez azonban őt nem akadályozza abban, hogy tovább folytassa ellenem a maga szokásos és közismert áskálódását.” Bajcsy-Zsilinszky csak akkor lett volna hajlandó közösen fellépni Féjával „politikai ösfészkeben”, Derecskén, ha az író abbahagyja „gyűlölködését” Kodolányi ellen és „áskálódását” ellene. RETÖRKI Archivum, Vigh Károly hagyatéka, Bajcsy-Zsilinszky Endrére vonatkozó iratok 16. doboz. Bajcsy-Zsilinszky Endre levele Csizmadia Lajosnak. 1939. febr. 28. Jelzésértékű, hogy Oláh György „jakobinus írókat” emlegető támadásával szemben Móriczot, Zilahyt, Kodolányit, Tamásit, Illyést, Némethet, Verest, Keréket, sőt még a vele az 1930-as éveket szinte végigpereskedő Szabó Dezsőt is név szerint vette pártfogásába, Féja nevét nem írta le. *Bajcsy-Zsilinszky Endre: Méltatlan vádaskodás a magyar írók ellen. Független Magyarország* 1940. aug. 19. 3.

56 *Bajcsy-Zsilinszky Endre: Igazságot a magyar falunak. Magyarország* 1935. júl. 3. 5.

57 „[...] hangsúlyozni szeretném, hogy magyar nyelven a népi gondolat egész mást jelent, mint németül”. *Bajcsy-Zsilinszky Endre: A magyar történelmi gondolat. Magyarország* 1938. nov. 20. 1–2. Az általa egyébként nagyra becsült Ignostus is mérsékletre intette az újjáalakult Bartha Miklós Társaság új elnökének, Németh Imrének a beszéde kapcsán. (A BMT vezetőségében ekkor Bodor György, Illyés Gyula, Kerék Mihály, vitéz Nagy Zoltán és Fitos Vilmos foglalt helyet.) Bajcsy-Zsilinszky tiltakozott a „barbárságnak” és a jó szándékú ifjúság „vajúadásának” összemosása miatt, sőt cikkében kiállt az 1935-ös új szellemi front „szép és tiszta fölbuzdulása” mellett, noha „én akkor nem értettem egyet sok dologban ezzel az új szellemi fronttal” – fogalmazott. Végül – egyetértve Herczeg Ferencsel – azt kérte Ignostustól, hogy a származásuk miatt stigmatizált „kényszerbaloldaliak” engedjék át a szélsőjobb elleni küzdelmet azoknak, akik szabadon választhatnak, vagyis a „keresztény magyarságnak”. *Uő: Utazás a Bartha Miklós Társaság körül. Szabadság* 1937. márc. 7. 1–2.

58 *Papp István: Útkeresés. Fehér Lajos gyermek- és ifjúkora (1917–1939). Századok* 147. (2014) 1039–1040.; *Bajcsi-Zsilinszky [!] Endre: Kelet Népe. Kelet Népe (1938) 4. sz. 193–200.*

sérlet ez a megmozdulás, hogy a falu társadalma a magyar írókkal szoros, gazdasági szövetségre lépve önmaga kívánja megoldani égető kulturális problémáját” – fogalmazott *Az Est*.⁵⁹

A hatóságok szemében ekképp könnyen „destruktív” elemként tűnt fel az „ellenforradalmár” politikus. „Bizalmas értesülés szerint Pethő Sándor, Eckhardt Tibor, Nagy Vince és Bajcsy-Zsilinszky Endre a közeljövőben együttesen akarják megvalósítani a »Függetlenségi Mozgalmat«, melybe bevonják a »Márciusi Front« íróit is” – fogalmazott egy rendőrségi jelentés 1939 elején, a közlést kiegészítve azzal, hogy a kommunista és a szociáldemokrata párt „ezt a mozgalmat hajlandó kívülről támogatni”.⁶⁰ Mindehhez még hozzátehetjük, hogy a segítőkészségével sohasem fukarkodó Bajcsy-Zsilinszky nem csupán Féja Géza ügyében járt el sikerrel „illetékes helyeken”, de Kodolányi János 1938-as finnországi útját is ő esz-közölte ki Hóman Bálintnál.⁶¹ Történt mindez annak ellenére, hogy a kultuszminisztert több ízben nyilvánosan kritizálta,⁶² 1938-as akadémiai beszédét hosszasan bírálta,⁶³ a népi mozgalom alapkategóriájának („nép”) primátusát pedig – mint látni fogjuk – a „faj”-ra hivatkozva kérdőjelezte meg.

„...a jóakarátú ellenzékiesség álláspontján”

Az ellenzéki pártba belépő Bajcsy-Zsilinszky kormánykapcsolatai tehát a mandátumnélküliség szabta új körülmények közt, a népiekhez és szociáldemokratákhoz fűződő (jóllehet, felemás) kapcsolatának dacára is megmaradtak.⁶⁴ Megkockáztathatjuk: a jó nexust a szegedi múlt mellett mérsékelt ellenzéki álláspontja is erősítette. Állításunk igazolására górcső alá kell vennünk, milyen véleménnyel volt a politikus a korszak kabinetjeiről (legalábbis a nyilvánosság előtt).

Darányi Kálmán kormányával kapcsolatban leszögezte: „a jóakarátú ellenzékiesség álláspontja” az övé, noha elvárta volna a szélsőjobboddallal („lelkiismeretlen, műveletlen fajankók és senkiháziak”) szembeni erélyesebb fellépést és a kor-

59 *Az Est* 1939. febr. 24. 10.

60 PIL VI. 698. Domokos József iratanyaga 168. ö. e. Rendőrségi jelentés. 1939. jan. 6.

61 Kortársak i. m. (48. jz.) 150–152. Vö. Bajcsy-Zsilinszky Endre levele Hóman Bálintnak. 1937. jún. 21. Közli: *Vigh K.*: Bajcsy-Zsilinszky Endre levelei Kodolányi Jánoshoz i. m. (46. jz.) 51–52.

62 *Bajcsy-Zsilinszky Endre*: Nyílt levél a bujdosó magyar lelkiismerethez. Szabadság 1937. ápr. 4. 1–2.; *Uő*: Kik hát a „szélsőségesek”? Magyarország 1937. dec. 19. 5.

63 A magyar–német barátság historikumát tagadó ellenzéki politikus szerint a magyar „önálló birodalmiság” nem a környező nagyhatalmak közti „pufferkodás”, hanem „uralom, vezetés, elsőség”. *Bajcsy-Zsilinszky Endre*: Szent István és Európa. Vita Hóman Bálint történelmi szemléletével. Szabadság 1938. jún. 18. (Írásai afelől sem hagynak kétséget, hogy a kor reprezentatív történelmi összefoglalása, a Hóman Bálint és Szekfű Gyula által írt és szerkesztett *Magyar történet* sem nyerte el tetszését.)

64 Átalakuló viszonyrendszerének gyökereihez: *Bartha Ákos*: A fajvédő párttól a nemzeti radikalizmusig: Bajcsy-Zsilinszky Endre pályaképe 1926 és 1931 között. I. Századok 151. (2017) 355–386.

mánypárt diktatúrabarát elemeinek eltávolítását.⁶⁵ Véleménye szerint a demagógia azért burjánzott el, mert Gömbös „letűnt rendszere” ellehetetlenítette a „becsületes és stílusos ellenzékiesség érvényesülését”.⁶⁶ 1937 áprilisától már egyre türelmetlenebb a szélsőjobboldal (viszonylag) szabad agitálása és az írók perbe fogása miatt.⁶⁷ A szabad véleménynyilvánítás korlátait ráadásul maga is megtapasztalhatta, amikor a belügyminiszter a *Magyarország* utcai forgalmazását a közrend veszélyeztetésére hivatkozva (az 1914. évi 14. tc. alapján) az ő egyik cikke miatt tiltotta meg három napra 1937 őszén. Inkriminált – jellegzetesen nehézkes – mondatában Bajcsy-Zsilinszky a németbarátságot előírányzó hatósági nyomásra tett utalást: „Illetékesek és még inkább illetéktelenek minduntalan azt a vádat emelik idehaza – nyilván véletlen párhuzamban a *Völkischer Beobachter* nem éppen tapintatos hangú s ugyancsak kíméletlenül a mi belügyeinkbe taposó teljességgel jogosulatlan leckéztetésekkel – egyes lapok és azok szerkesztői, írói ellen, hogy a Harmadik Birodalom belügyeibe avatkoznak, rontják és veszélyeztetik a magyar–német barátságot.”⁶⁸ Az MTI által kibocsátott hivatalos magyarázat szerint „az idézet azt a célt látszik szolgálni, hogy nyilvánosságra hozzon egy bizalmas hatósági intézkedést és azt a felhívást, amelyet a magyar kormányzat a magyar sajtóhoz külpolitikai érdekből hivatalosan intézett”. A továbbiakból azt is megtudhatjuk, hogy ez a felhívás arra irányult, hogy a németellenes lapok hagyjanak fel „az ország külső politikájának érdekeit veszélyeztető hangulatkeltéssel”.⁶⁹ A *Magyarország* vezércikkben állt ki a cikk és annak szerzője mellett,⁷⁰ aki öntudatos, fenyegető hangnű írásban reagált, immáron megvonva jóindulatát a kormánytól.⁷¹

65 *Bajcsy-Zsilinszky Endre*: Jobb és baloldali felforgató szélsőségek. Magyarország 1937. febr. 7. 7.

A Kisgazdapárt derecskei gyűlésén elhangzott szavaival: „A Darányi-kormányt, nem mint nagyon kemény ellenzéknek, támogatnunk, illetve kényszeríteniünk kell arra, hogy bel- és külpolitikai hivatását megoldhassa.” Pesti Hírlap 1937. márc. 9. 5. Egy másik tudósítás tolmácsolásában: „A párt Darányi Kálmánt támogatja, mert reméli, hogy eleget tesz a választójogra vonatkozó ígéretének.” Kis Ujság 1937. márc. 9. 4.

66 *Bajcsy-Zsilinszky Endre*: Leszámolni a demagógiával! Magyarország 1937. febr. 25. 7.

67 *Uő*: Lássunk tisztán!... Szabadság. 1937. ápr. 18. 1.; *Uő*: A szélsőségek likvidálása és a földreform. Szabadság 1937. jún. 6. 3.

68 *Bajcsy-Zsilinszky Endre*: Kik hát a külföldi németek? Magyarország 1937. szept. 16. 5–6.

69 Közli: Budapesti Hírlap 1937. szept. 19. 5. A németellenes lapnál rosszabbul járt a nyilas *Összetartás*, melynek megjelenését ugyanazon a napon 30 napra betiltották. MTI Napi Hírek. 1937. szept. 17. 27. kiadás és 1937. szept. 18. 47. kiadás. A kor tekintélyelvű nyilvánosságának jogi bizonytalanságokkal terhelt, átpolitizált, ám meglehetősen kiszámíthatatlan büntetési gyakorlatáról: *Sipos Balázs*: Sajtó és hatalom a Horthy-korszakban (Politika- és társadalomtörténeti vázlat). Argumentum, Bp., 2011. 127–141.

70 „Azt a cikket jó magyar ember a magyarság szeretetében írta.” Magyarország 1937. szept. 19. 1.

71 „A Darányi-kormány tette ezt meg velem és a Magyarországgal, az a Darányi-kormány, amelyet kezdettől fogva tiszteletünkkel, megbecsülésünkkel veszünk körül ellenzéki oldalról is s amelyet a szó legnemesebb értelmében támogatunk. [...] Aki a nemzeti közvéleményt el akarja hallgattani, az már közvetve és kimondatlanul a parlamentarizmus legszentebb és legéletrevalóbb életeleme ellen cselekszik, az már akaratlanul is a parlamentarizmus lejárásán dolgozik és a diktatúrát készíti elő. [...] Miniszterelnök úr, Belügyminiszter úr, Külügyminiszter úr, továbbra is tiszteljük az önök becsületes munkásságát, erőfeszítéseit nemzetünk jövőjének továbbépítése körül, de nem ígérhetjük, hogy aggodalmainkat és szabad bírálatunkat ezentúl véka alá fogjuk rejteni!”

Ennek ellenére Bajcsy-Zsilinszky a győri programot már Darányi beszédének napján *Fegyveres semlegesség* című vezércikkével támogatta, a békés revízió előfeltételeként jelölve meg a szabad fegyverkezést.⁷² Három nappal később ugyanő a *Magyarország* hasábjain dicsérte Darányi „nagyvonalú, kitűnően fölépített és sok egészséges konkrétumot tartalmazó, sok félreértést eloszlató, világos és szabatos győri beszédét”, ami „az egész nemzeti társadalomban, pártkeretektől függetlenül, őszinte megnyugvást és örvendezést fog kelteni”.⁷³ Itt kell megjegyezni, hogy a Bajcsy-Zsilinszky által használt „fegyveres semlegesség” kifejezés később nemcsak a közbeszédre, de a történeti szakmunkákra is nagy hatást gyakorolt, s Magyarország 1939 szeptembere és 1941 áprilisa közti külpolitikájának fő értelmezési keretévé vált. Ami a hivatalos külpolitikát illeti, Bajcsy-Zsilinszky Kánya Kálmán iránt (korántsem a kezdetektől) érzett tisztelete a külügyminiszter hivatala alatt végig megmaradt, nagyra értékelte e „finom, sokat tapasztalt és bölcsé érett diplomataelme” blokkok közt lavírozó „bethlengábori” politikáját.⁷⁴ Eleinte utódjáról, Csáky Istvánról is jó véleménnyel volt,⁷⁵ noha az általa idegennek, utánzatnak mondott új diplomata-egyenruha miatt élesen kritizálta a külügyminisztert (és Teleki Pál miniszterelnököt is).⁷⁶

Bajcsy-Zsilinszky Horthyra vonatkozó nézeteit immáron elsősorban alkotmányos alapelveihez kapcsolódóan fogalmazta meg. A kormányzói jogkör kiszélesítése kapcsán hangsúlyozta, hogy „a kormányzóság ősidők óta csak kisegítő intézmény Magyarországon, az ma is és a jövőben sem lehet egyéb”,⁷⁷ noha a nagy közéleti viharok közepette, Darányi által átdolgozott törvényjavaslatot a „diadalmas magyar parlamentarizmus” sikereként ünnepelte a *Magyarország* hasábjain.⁷⁸ Másrészt, Bajcsy-Zsilinszky a kormányzót továbbra is tisztelte, a komáromi tárgyalások idején egyenesen a nemzeti egység fő letéteményeseként méltatta. Ekkor már a Gömbös Gyula miniszterelnök diktatórikus törekvéseinek idején még kategorikusan elutasított, a magyarság hagyományaiba nem illeszkedőnek mondott

Bajcsy-Zsilinszky Endre: Nem veszélyeztetem a közrendet. Magyarország 1937. szept. 21. 1–2. Vö. *Uő*: Törvényesség – vagy polgárháború. Szabadság 1937. okt. 10. 1–2.

72 *Uő*: Fegyveres semlegesség! Szabadság 1938. márc. 5. 1. Mindez korábban is téma lehetett baráti körében. Ismert könyvében egyenesen úgy fogalmazott, „a milliárdos programot tulajdonképpen Tombor Jenő ny. ezredes és Pethő Sándor vetették bele a magyar közlelkiismeretbe és közvéleménybe”. *Uő*: Egyetlen út i. m. (12. jz.) 147.

73 *Uő*: A győri beszéd és az ellenzék. Magyarország 1938. márc. 8. 3–4.

74 *Uő*: Kánya expozéja és a magyar külpolitika. Szabadság 1937. máj. 30. 1. Vö. *Tóth Imre*: Egy polgári arisztokrata. Kánya Kálmán. Kronosz–MTT, Pécs–Bp., 2016. 177–202.

75 *Bajcsy-Zsilinszky Endre*: Magunk lábán. Magyarország 1939. ápr. 16. 5.

76 *Uő*: Az új magyar tányérsapkás diplomata egyenruha. Magyarország 1939. ápr. 22. 5.

77 *Uő*: A kormányzói jogkör kérdése. Szabadság 1937. jún. 13. 1. A politikust baráti köre állítólag arról informálta, hogy „a kormányzó rossz néven vette Zsilinszky jogfilozófiai »okvetetlenkedését«”. *Vigh Károly*: Horthy és Zsilinszky. História 12. (1990) 5–6. sz. 19.

78 *Bajcsy-Zsilinszky Endre*: A diadalmas magyar parlamentarizmus. Magyarország 1937. júl. 1. 7. (Erről a cikkről nem szól a fenti írás.) A kormányzói jogkör kibővítéséhez: *Kerepeszki Róbert*: A „tépelődő gentleman”. Darányi Kálmán (1886–1939). Kronosz–MTT, Pécs–Budapest, 2014. 80–81.

„vezér” titulust sem vonta meg a kormányzótól, akit jól érzékelhetően a nyilas próbálkozások és Imrédy Béla miniszterelnök új keletű, tekintélyelvű nézetei miatt emelt meg ily módon: „az állam feje és a nemzet vezére: Horthy Miklós”.⁷⁹ Vagyis „a nagy magyar dolgozó tömegek, a föld népe, a munkásság és a magyar célokhoz hű, minden belső lázadást elutasító értelmiség csak egyetlen tekintélyt ismer el pártok, osztályok, világnézetek fölött: a Horthy Miklósét”,⁸⁰ aki szerinte politikai rétoriként ugyanúgy a magyar történelem legnagyobbjai közé tartozott,⁸¹ ahogyan államférfiúi ténykedése is csak Árpádéhoz mérhető.⁸² Bajcsy-Zsilinszkynek a részleges revíziós sikerek idején fogant nézetei tehát jól illeszkednek az „országgyarapító kormányzó” kultuszába.⁸³

Bajcsy-Zsilinszky bizakodó volt a Darányi-kabinet helyébe lépő Imrédy-kormány iránt is, főképp annak belügy- és kultuszminiszterét tartotta sokra.⁸⁴ Egyet-értően elemezte Keresztes-Fischer Ferenc és Teleki Pál megnyilvánulásait a szociális szellemről és a propagandamentes oktatásról,⁸⁵ a miniszterelnökkel szemben azonban kezdetektől fogva távolságtartóbb volt. Bizalmatlansága az ismételtens elsikkadó földreform miatt egyre keserűbb kritikába,⁸⁶ a „csodás forradalom” meghirdetése után pedig határozott elutasításba torkollott.⁸⁷ Bajcsy-Zsilinszky, miután a képviselőház 1938. november végén megvonta a bizalmat Imrédytől, elvárta volna a miniszterelnök lemondását.⁸⁸ A magyar hagyományoktól idegennek gondolta az 1939 elején meghirdetett Magyar Élet Mozgalmat is, melynek zászlóbontásakor mondott kormányfői beszédet a „politikai költészet” „gyöngyösbokrétájának” nevezte.⁸⁹

Teleki Pál miniszterelnöki kinevezését ezzel szemben különösen nagy reményekkel fogadta, mivel úgy vélte, az „őszintén alkotmányos meggyőződésű, hagyományokat tisztelő”, függetlenségpárti politikus sikerrel kormányozhat a ké-

79 *Bajcsy-Zsilinszky Endre*: Az egész nemzet Horthy Miklós mögött. Szabadság 1938. okt. 15. 3. Talpassy Tibor úgy vélte, ekkorra már rendeződött a politikus viszonya Horthyval, aki eszerint 1935-ben neheztelt volna meg szegedi hívére (annak „oktobrista” választási szövetsége miatt). *Talpassy T.*: A reggel még várat magára i. m. (33. jz.) 121–127.

80 *Bajcsy-Zsilinszky Endre*: Tisztázzuk a tekintélygondolatot. Magyarország 1938. nov. 3. 5–6. Imrédy „tekintélyelvű” fordulatához. *Sipos Péter*: Imrédy Béla: politikai életrajz. Elektra, Bp., 2001. 36–37.

81 *Bajcsy-Zsilinszky Endre*: Vezéri szózat, vezéri tett. Magyarország 1939. jún. 16. 3.

82 *Uő*: Egy londoni vacsora. Magyarország. 1939. júl. 1. 5.

83 *Turbucz Dávid*: A Horthy-kultusz 1919–1944. MTA BTK TTI, Bp., 2015. 200–208., 294–295.

84 *Bajcsy-Zsilinszky Endre*: Az új kormány. Magyarország 1938. máj. 18. 1.

85 *Uő*: „Új bástyák a magyar szellemiség védelmére”. Magyarország 1938. jún. 9. 5.; *Uő*: Kit kell nevelni és mire? Magyarország 1938. jún. 12. 5. Telekit igyekezett a „törzsökös magyarság” (értsd: a magyar parasztság) felé orientálni: *Uő*: Miért kevés az iskolákban a Szabó-, Nagy- és Kis-gyerek? Magyarország 1938. jún. 18. 5.

86 *Uő*: „A nagybirtokos rendszer lebontása”. Szabadság 1938. júl. 2. 1.

87 *Uő*: Az egész nemzet Horthy Miklós mögött. Szabadság 1938. okt. 15. 3.; *Uő*: Az új Imrédy-kormány. Magyarország 1938. nov. 17. 3–4.

88 *Uő*: Térjünk a tárgyra. Magyarország 1938. nov. 27. 1–2.

89 *Uő*: Imrédy Béla beszédéről. Magyarország 1939. jan. 9. 11–12. *Vő*: *Uő*: Mi örök és mi változhat a magyar alkotmányban? Magyarország 1939. jan. 20. 5.

nyes külpolitikai helyzetben.⁹⁰ Csehszlovákia szétdarabolásakor – üdvözölve a kárpátaljai bevonulást – Horthy mellett Telekit nevezte meg „az évezredes magyar függetlenségi politika” biztosítékaként.⁹¹ A pozitív megítélés csupán az 1939-es választások idején kapott némi sötét tónust, érzékelvén az újonnan bevezetett egy-séges titkosság mellett is sikerrel kivitelezett hatósági nyomást. Ám Bajcsy-Zsilinszky – Bethlen István miniszterelnökségéhez hasonlóan⁹² – ezúttal is főképp a kormánypárti kortesekre hárította a visszasságokat, akik elszabotálták a „köz-pont” tisztességesnek gondolt instrukcióit.⁹³ A választás előestéjén némi magya-rázkodás kíséretében („Talán szokatlan dolog, hogy ellenzéki harcos a választási küzdelmek során elismeréssel adózzék a kormánynak”) hosszasan részletezte Teleki érdemeit,⁹⁴ ám a mandátumharc után már a miniszterelnököt is felelőssé tette a választás eredményéért, a szélsőjobboldal előretöréséért,⁹⁵ ami szerinte a jórészt nyilasokra szavazó „fixfizetéses” köztisztviselőknek köszönhető.⁹⁶ A kormánypárt és a mindenkori kormányfő rossz szellemének a vidéki „korteshad” mellett a Mar-ton Béla és Mecsér András körül csoportosuló németbarát, diktatórikus törekvé-sekkel szimpatizáló, korrupciógyanús ügyletekbe bonyolódó csoportot tartotta.⁹⁷

Revízió és zsidótörvények

A döntéshozókhöz fűződő viszony és az ellenzéki szerep nyilvánvalóan nem füg-getlen az aktuálpolitikai kérdésekre adott válaszoktól sem. A tárgyalt évekből első-sorban a revíziós részsikereket és az úgynevezett zsidótörvényeket érdemes ebből a szemszögből megvizsgálni, főképp mivel általuk egy sokkal komplexebb prob-lémahalmaz is megközelíthetővé válik. Bajcsy-Zsilinszky eszménye élete végéig a korszerűsített, ám a magyar államalkotó „génuszhoz” hű Szent István-i birodalom volt, mely ethosznak publicisztikájában jól érzékelhető impulzust adott az 1938-as

90 *Uő*: Mit várunk Teleki Páltól? Magyarország 1939. febr. 19. 3.; *Uő*: „Előbb volt parlamentünk, mintsem székeink lettek volna...” Magyarország 1939. febr. 24. 11.

91 *Uő*: Magyar tanulságok a cseh példából. Magyarország 1939. márc. 23. 11.

92 Vö. *Bartha Ákos*: A fajvédő párttól a nemzeti radikalizmusig: Bajcsy-Zsilinszky Endre pályaképe 1926 és 1931 között. II. Századok 151. (2017) 641–672.

93 *Bajcsy-Zsilinszky Endre*: Miért harcol az ellenzék? Magyarország 1939. máj. 11. 3.; *Uő*: Rákóczi népe választási harcban. Magyarország 1939. máj. 18. 3.; *Uő*: Teleki kormányzati elve és a Bab-szem-Dzsingiszkanok. Magyarország 1939. máj. 24. 5. Vö. Szabadság 1939. máj. 27. 3. (Bajcsy-Zsilinszky Endre a földkérdésről, a zsidókérdésről és a lengyelbarátságról.)

94 *Bajcsy-Zsilinszky Endre*: Piros vagy fekete pünkösöd? Magyarország 1939. máj. 28. 3.

95 *Uő*: Nemzeti és szociális politika. Magyarország 1939. jún. 11. 3.

96 *Uő*: Ne temessenek bennünket, élünk. Magyarország 1939. jún. 2. 1–2.

97 *Uő*: Barátságtalan dolgok a hajdúnánási kerületben. Magyarország 1937. márc. 26. 7.; *Uő*: A MOVE nem lehet egy bukott pártpolitikai csoport mentődeszkája. Magyarország 1937. aug. 15. 3–4.; *Uő*: Zajlás a kukoricafronton. Magyarország 1937. jún. 17. 5.; *Uő*: Viszontválaszom Mec-sér Andrásnak. Magyarország 1937. jún. 27. 5. A vitához: 8 Órai Ujság 1937. jún. 22. 9. (Az el-nök haszna.)

Szent István-émlékév.⁹⁸ Számára az etnikai határokat célzó bármiféle „korrekció” csupán a kezdőpontot jelenthette „Dunavölgye” újjárendezéséhez, mivel a történelmi argumentációt a néprajzi elv fölé helyezte. Elképzelése szerint az új Dunavölgyi „konstrukció” az érintett népek számára is a legideálisabb államkeret, sőt az egyetlen esély a német és orosz expanziós törekvések féken tartására. Ahogyan néhány évvel korábban egyik magánlevelében fogalmazott: „A revízió magasabb szempontból amúgy sem más, mint a dunai népek közé ékelt mesterséges falak lerombolása.”⁹⁹

1938. március 12-én, vagyis az Anschluss napján jelent meg sokat emlegetett *Schuschnigg győzni fog* című vezércikke, amit nem csak a szélsőjobboldal olvasott nagy kedvvel a fejére.¹⁰⁰ Az irracionális terveket előszeretettel szövögető politikus azonban ebben az írásában nem azt hirdette, hogy az osztrák kancellár sikerrel akadályozza meg országa megszállását, csupán a függetlenségpártiak győzelmét prognosztizálta a kiírt (ám ebben a formában sohasem lefolytatott) népszavazáson. Kivéve „ha valami hirtelen és valószínűtlen, de mégsem egészen lehetetlen esemény meg nem zavarja az osztrák szövetségi kormány számításait és a népszavazás szabad lefolyását”.¹⁰¹ Ez a „hirtelen” esemény azonban Schuschnigg lemondásával, Seyß-Inquart kinevezésével és a Wehrmacht bevonulásával megtörtént,¹⁰² amivel korábbi külpolitikai koncepciójának egyik alappillére dőlt ki. Bajcsy-Zsilinszky meglepően fegyelmezetten vette tudomásul Ausztria „beolvasását” a Harmadik Birodalomba,¹⁰³ amit Németország „parádés diplomáciai sikereként” értékelt a Lengyelország mellett immáron elsősorban Anglia felé tájékozódó politikus-publicista.¹⁰⁴ A cikk fogadtatása mindenestre mély nyomokat hagyhatott

98 *Andrew Bajcsy-Zsilinszky*: St. Stephen's Year. Danubian News 6. (1938) 2. sz. 1–7. Ez a havilap a Revíziós Liga 1934 augusztusától megjelenő angol nyelvű kiadványa volt. Vö. *Zeidler Miklós*: A Magyar Revíziós Liga. Trianontól Rothermere-ig. Századok 131. (1997) 324.

99 RETÖRKI Archívum, Vigh Károly hagyatéka, Bajcsy-Zsilinszky Endrére vonatkozó iratok 12. doboz. Bajcsy-Zsilinszky Endre levele Ugron Gábornak. 1934. márc. 24.

100 A cikk bekerült Formentini budapesti olasz ügyvivő már említett, Ciano külügyminiszternek 1938. március 16-án küldött táviratába is. A Palazzo Chigi i. m. (30. jz.) 129. Talpassy szerint a politikus saját párttársai is felemlegették az írást. *Talpassy T.*: A reggel még várat magára i. m. (33. jz.) 161. Vonatkozó nyilas karikatúrákhoz: Összetartás 1938. márc. 20. 5. és uo. 1938. okt. 30. 7. Huby Kálmán és nyilas párttársa, Budinszky László a parlamentben még 1940-ben is élcelődtek Bajcsy-Zsilinszky „jóslatán”: KN 1939. V. köt. 299. (1940. ápr. 24.) és KN 1939. VIII. köt. 954. (1940. nov. 27.) Ám a cikk hatása Esterházy Péter ismert családregényében is fellelhető: „Két megdöbbentő kivégzés. December 24-én (!) kilenc óra tájt az egyik, Bajcsy-Zsilinszky képviselő kollégámé; egy tetőtől talpig tisztességes fantaszta, utólérhetetlen optimista, pl. hogy Schuschnigg, aztán a lengyelek majd nem engedik be a németeket az országukba.” *Esterházy Péter*: Harmonia Caelestis. Magvető, Bp., 2000. 528.

101 *Bajcsy-Zsilinszky Endre*: Schuschnigg győzni fog. Magyarország 1938. márc. 12. 1–2.

102 Erre a reális olvasatra rámutat: *Vigh Károly*: Bajcsy-Zsilinszky Endre külpolitikája. Mundus, Bp., 2002. 154.

103 *Bajcsy-Zsilinszky Endre*: Nem kerülhetünk szembe Angliával. Szabadság 1938. ápr. 15. 1.; *Uő*: Magyarország és Lengyelország barátsága. Magyarország 1938. márc. 20. 5.

104 *Bajcsy-Zsilinszky Endre*: Anglia beleszól... Szabadság 1938. júl. 30. 1. A frankofon politikus Flandin néhai miniszterelnök irányába 1938 elején még egy nyílt levéllel is megpróbálkozott

benne, mert még fél évvel később, Lengyelország lerohanásakor is visszatért az ügyre.¹⁰⁵

Bajcsy-Zsilinszky hungarocentrikus látásmódja az Anschluss után sem zárta ki egy nagyhatalom, jelesül Olaszország iránti lelkesedését. Meglehető, barátainak másképp nyilatkozott,¹⁰⁶ de a müncheni egyezmény kapcsán Mussolini „szabad, szárnyaló, merész és szókimondó, harcias, gyorsütemű, ötletes politikai szellemét” egyenesen az általa éppen tanulmányozott Mátyás királyéhoz hasonlította egyik cikkében.¹⁰⁷ Bajcsy-Zsilinszky a „beneši Csehszlovákia bukását” és a wilsoni elvek megsemmisülését „az igazság istenitéletének” tartotta,¹⁰⁸ de magát a rendezést sem ítélte meg másképp: „Minden igaz magyar ember ujjongó lelki felszabadulással kell, hogy üdvözlje a müncheni négyes értekezlet eredményét: békét és benne a felvidéki magyar kérdés elintézésének biztosítását.”¹⁰⁹ A nagyhatalmi rendezésből azt a konzekvenciát vonta le, hogy „elérkezett az ideje, hogy a magyar nemzet önálló európai szerepre rendezkedjék be újból”. „Elemi igazságnak” nevezte, hogy „a mai nagy közép-európai válságot nem Németország, nem a Harmadik Birodalom, nem a nemzetiszocializmus dinamikája idézte elő, hanem a Párizs környéki békeszerződések szörnyű tévedései”.¹¹⁰ A földreform szükségességét pedig azért

„Dunavölgye” ügyében. *Uő*: Nyílt levél P. E. Flandin volt francia miniszterelnökhöz. Magyarország 1938. febr. 20. 3–4. Egy hónappal később Flandin diplomatikus válaszáat is közölhette a lap. Magyarország 1938. márc. 19. 5. *Vö*. továbbá: *Bajcsy-Zsilinszky Endre*: Anglia és Franciaország közös nagy eszményei a demokrácia és a szabadság. Magyarország 1938. júl. 24. 3.; *Uő*: Collegium Hungaricumot Párizsba! Magyarország 1938. aug. 4. 5–6. Bajcsy-Zsilinszkyre ugyanakkor hatással volt Baráth Tibor egyik, „idegrázó” tanulmánya is az „elképzelhetetlen mértékű történelemhamisításról”, melyet „a világ szellemi fővárosában, Párizsban” műveltek a magyarság ellen. *Uő*: Mit kell ma tennünk az igazi Szent István nevében? Magyarország 1938. febr. 5. 6. Később ugyanő Baráth *Magyar történetének tekintélyuralmat népszerűsítő szellemiségét* megdöbbenve vette tudomásul („Párizsban egészen másokat írt!”). KN 1939. XI. köt. 47. 1941. nov. 11. Baráth és Bajcsy-Zsilinszky (eddig csupán szellemiek terén felderített) kapcsolatának gyökereihez: *Ablonczy Balázs*: Ördögsekéren – Baráth Tibor párizsi évei (1930–1939). *Történelmi Szemle* 58. (2016) 437–438.

105 Hangsúlyozta, hogy a szöveget „jó pár nappal az Anschluss előtt” írta államfogházban, elzárva a külvilágtól, s bár a „bizonytalannak” érzett helyzetre való tekintettel szerette volna megakadályozni a közlést, végül nem járt sikerrel. *Bajcsy-Zsilinszky Endre*: Ránk csak magyar dolgok tartoznak. Magyarország 1939. szept. 8. 7.

106 Vigh Károly több évtizedes emlékekre, Katona Jenő, Simándy Pál és Talpassy Tibor szóbeli közléseire hivatkozva azt hangsúlyozta, hogy Bajcsy-Zsilinszky „barátai előtt nem titkolja, hogy mélységesen csalódott a nyugati hatalmakban, mert érdektelenséget nyilvánítva a magyar-csehszlovák vitában, szabad kezet adtak Hitlernek és Mussolininek a problémák eldöntésében”. *Vigh K.*: Bajcsy-Zsilinszky Endre külpolitikája i. m. (102. jz.) 164. *Vö*. *Talpassy T.*: A reggel még várat magára i. m. (33. jz.) 141–142.

107 *Bajcsy-Zsilinszky Endre*: A Duce és a magyar nemzet. Magyarország 1938. okt. 2. 6. Ciano budapesti útja kapcsán írt laudációja: *Uő*: Öszinte szívvel. Magyarország 1938. dec. 21. 5.

108 *Uő*: Wilson meghalt – Szent István él. Szabadság 1938. szept. 24. 1–2.

109 *Uő*: Báthori és Pilsudski találkoznak... Szabadság 1938. okt. 1. 1. *Vö*. *Uő*: Reconstruction in the Danube Valley? *Danubian News* 6. (1939) 9. sz. 19–22.

110 *Uő*: Négyen Münchenben. Magyarország 1938. szept. 30. 7. Bajcsy-Zsilinszky biztatta Csehország (!) doktorait, hogy „ne kíméljék a beteg elfogultságát, finnyásságát, túlzott érzékenységét”,

hangsúlyozta a korábbiaknál is erősebben ebben az időszakban, mert érvelése szerint a Felvidéknek látnia kell a „szociális lelkiismeretnek és népvédelmi akaratnak” azt a szintjét, ami meghaladja jelenlegi kereteit – vagyis Csehszlovákiáét.¹¹¹

A fegyverkezési egyenjogúságot biztosító bledi egyezményt üdvözlő¹¹² politikus az első bécsi döntést ugyanakkor visszafogottan ítélte meg, leszögezve, hogy az „adott körülmények között a legtöbbet értük el, amit egyáltalában diplomáciai eszközökkel kivívni lehetséges”. Mindazonáltal úgy vélte: „a magyar gondolatnak nem lehet Mekkája München”, vagyis – mint említettük – csak a birodalomépítő tervek első lépcsőjeként fogadta el az etnikai elvet. Külpolitikai aspirációhoz továbbra is mélyreható belpolitikai reformokat tartott szükségesnek, és követendő példaként az „5000 holdjából 250 holdnyi szántóra és 600 holdnyi erdőre zsugorított birtokával” is elégedett Esterházy János példáját állította a magyar nagybirtokosok elé.¹¹³ A megnagyobbodott országnak szerinte a földreform mellett meg kell oldani „a visszacsatolt magyar Felvidék és a trianoni ország szellemi, gazdasági, szociális összeolvasztását” is, míg külpolitikailag Pozsony megszerzését és a lengyel–magyar határt irányozta elő.¹¹⁴ Magyarország antikomintern paktumhoz történő csatlakozásának idején Bajcsy-Zsilinszky nemcsak Mussolinit, de Hitlert is alulról jövő antibolsevista forradalmárként méltatta, ellentétbe állítva a tengelypo-

noha az ország megsemmisítését nem kívánta. *Uő*: A beteg Csehország és doktorai. Magyarország 1938. aug. 31. 3.

111 *Uő*: Gyors birtokreformot! Szabadság 1938. szept. 10. 3. Bajcsy-Zsilinszky meglehetősen különböző karakterű szlovák politikusok iránt volt jó véleménnyel. Elismerően nyilatkozott Emil Stodola publicistáról (*Uő*: Dérer vagy Stodola? Szabadság 1937. febr. 14. 1–2.) és – főképp – Milan Hodžáról (*Uő*: Hodzsa Milán Komáromban. Szabadság 1937. jún. 27. 1.; *Uő*: Mit ígért Hodzsa a csehszlovákiai magyar kisebbségnek? Magyarország 1937. márc. 19. 11.). A Hodža-tervre reagáló cikkében kifejtette, hogy Csehszlovákiának át kellene alakulnia „nemzeti autonómiák rendszerévé” és „becsületesen ki kellene egyeznie a magyar nemzettel”. *Uő*: Hodzsa Milán dunai terve. Szabadság 1937. dec. 5. 1–2. Másrészt, a komáromi tárgyalások idején Alexander Machhal, vagyis a „kitűnő és rokonszenves Mach Sándorral”, „a szlovák kormány propagandafőnökével” folytatott „igen eleven és barátságos eszmecserét”. *Uő*: A magyar történelmi gondolat. Magyarország 1938. nov. 20. 1–2. Az aktív pártpolitizálással 1922-ban felhagyó, autonomista Stodolához: *Natália Krajčovičová*: Emil Stodola. Džentlemen slovenskej politiky. 1862–1945. Kalligram, Bratislava, 2007. Hodža „konstruktív nacionalizmusához” és Prága-hű (aktivista) szlovák regionalizmusához: *Bartha Ákos*: Populizmus, népiség, modernizáció: Fejezetek a kelet-közép-európai politikai gondolkodás 20. századi történetéből. MTA BTK TTI, Bp., 2017. 36–39. Mach később mint a magyar- és zsidóellenes szlovák politika egyik fő alakja vált ismertté. *István Janek*: The Development of Slovak–Hungarian Relations in 1939–1940 from a Soviet Aspect. Central European Papers (2014) II/1. sz. 53–73., különösen: 62. Szlovákia megalakulása után Bajcsy-Zsilinszky amellelt érvelt, hogy önálló szlovák külpolitika csak a Szent Korona oltalma alatt lehetséges. *Bajcsy-Zsilinszky Endre*: Az a bizonyos „életter” és a szlovákok. Magyarország 1939. júl. 6. 5. Vö. *Tilkovszky Loránt*: Endre Bajcsy-Zsilinszky und die Slowakei. Ungarn-Jahrbuch 20. (1992) 117–124.

112 *Bajcsy-Zsilinszky Endre*: Független Magyarország. Szabadság 1938. aug. 27. 1–2. (Az egyezmény biztosította szabad fegyverkezésért cserébe a magyar fél lemondott a határok erőszakos megváltoztatásáról.)

113 *Uő*: Nagy siker és új nagy feladatok. Magyarország 1938. nov. 5. 5. Vö. *Uő*: Esterházy János. Magyarország 1938. nov. 9. 7.

114 *Uő*: Térjünk a tárgyra. Magyarország 1938. nov. 27. 1–2.

litikusokat Imrédy Bélával, aki „csodás forradalmát” felülről tervezte levezényelni.¹¹⁵ A Kisgazdapárt újpesti gyűlésén a kiegyensúlyozott külpolitika mellett foglalt állást: „a tengelybarátságot senki sem akarja megtörni, de barátságot akarunk Franciaországgal, Angliával, Amerikával és az északi államokkal.”¹¹⁶

A tengelybarátság nyilvános elismerése ellenére Bajcsy-Zsilinszky továbbra is riválisként tekintett a hön áhított „rendezés” valódi motorjára, vagyis Németországra. Ahogyan Fóris Lászlónak írt levelében fogalmazott a kárpátaljai bevonulás előestéjén: „ha megkapjuk a Ruszinföldet, ez nagy dolog, de csak akkor igazán nagy dolog, hogy ha vizont a Szlovenszkó nem került német kézre. A Ruszinszkó birtokában, közös lengyel–magyar határ mellett bármikor aránylag könnyűszerrel visszavehettük volna a Felvidéket.”¹¹⁷ Néhány nappal később megvalósult az általa az erős Közép-Európa egyik fő biztosítékaként értékelt lengyel–magyar határ, vagyis „újból szomszédjaivá lettünk a testvér lengyel nemzetnek és a föltámadt, remek iramban nagyhatalommá nőtt Lengyelországnak” – fogalmazott, hozzátéve, hogy „miniszterelnökünk eltalálta a visszacsatolás jogalapjának helyes közjogi megjelölését: az ősi jogot, a történelmi jogot”.¹¹⁸ A siker megerősítette a politikust, hogy „a szentistváni eszmének óriási jelentőségű közép-európai rendezőereje” van.¹¹⁹ Azonban a rendkívüli feladatnak mondott „újjaépítés csak a ruszin népi önkormányzat szellemében történhet” – írta egy másik cikkében, vagyis Bajcsy-Zsilinszky külpolitikai gondolkodásában egyre inkább teret nyert a föderációs gondolat.¹²⁰ Ő azok közé tartozott, akik a bevezetett ideiglenes vármegyei szervezetet csak a szükségesnek ítélt kárpátaljai autonómia „csírájaként” fogadták el.¹²¹

115 „Mussolini és Hitler egyaránt nemzetük és országuk belsevizálódását akadályozták meg évtizedes, hősi, áldozatos ellenállással és nagy, alulról való, hatalom nélkül, sőt az akkori hatalom ellen való szervezkedéssel. Ők beszélhettek, joggal, társadalmuk és közéletük lelki átgyúrásáról, különben is mindkét nagy forradalmi vezérember a maga fájának, népének, nemzeti történelmének legmélyéről fakasztotta fel az új élet forrásait.” *Uő*: Az ellenzék programja legyen: függetlenség, alkotmányosság, szociális reformok. Magyarország 1939. jan. 12. 5.

116 Szavait idézi: Népszava 1939. febr. 10. 10.

117 Petőfi Irodalmi Múzeum (= PIM), Kézirattár. V.4336/1. Bajcsy-Zsilinszky Endre levele Fóris Lászlónak. 1939. márc. 14.

118 A visszacsatolt területekről behívott (kormánypárti) képviselők lelkes parlamenti fogadtatásakor megjegyezte: „a magyar birodalmi gondolat szárnyuhogását éreztük az ülésterem boltívei alatt”. *Bajcsy-Zsilinszky Endre*: A Szent Jobb vezérel ma is bennünket. Magyarország 1939. júl. 2. 5. A Revíziós Liga lapjában ugyanakkor a történelmi érvek mellett a wilsoni elvek alapján történő örendelkezésként (!) („an act of self-determination according to the Wilsonian principles”) értékelte az eseményt. *Uő*: Subcarpathia’s Re-Incorporation Creates Common Polish–Hungarian Frontier. Danubian News 6. (1939) 11. sz. 14–16.

119 A néprajzi elv „tűlbuzgói” pedig „már Berlinből is megkapták a nyilván elég határozott kioktatást Hitler vezér és kancellár kiáltványában, mely a német történelem ezeréves jogára hivatkozott az önálló Csehország eltörlésénél”. *Uő*: Megvalósult! Magyarország 1939. márc. 19. 5.

120 *Uő*: Új országépítés. Magyarország 1939. márc. 28. 4. A politikus a Szent Korona alá visszatérítendő Horvátország autonómiáját már 1936-ban felvetette. *Uő*: Magyarok és németek a Duna-völgyében. Szabadság 1936. szept. 27. 2.

121 *Uő*: Kárpátalja önkormányzata és a nemzetiségi kérdés. Magyarország 1939. jún. 25. 3. Elképzelését a parlamentben sem feledte: „A Teleki-kormány önkormányzatot ígért magyar-orosz testvéreinknek. Ezt az ígéretet be kell váltani, nincs is komoly ok, nem lehet komoly ok, nem

Ez azonban nem jelenthetett precedenst más nemzetiségeknek, különösen nem a honi németiség számára, vallotta, tiltakozván a német közigazgatási önkormányzat terve ellen.¹²² A revíziós sikerek a szövetségi rendszerek terén is formálták nézeteit, hiszen míg két évvel korábban kifejezetten ellenezte, hogy Magyarország elhagyja a Nemzetek Szövetségét,¹²³ a megvalósult kilépést a cselekvési szabadság szükséges lépéseként méltatta a *Magyarország* hasábjain.¹²⁴ A további revíziót ugyanakkor békés módon képzelte volna el.¹²⁵

Ahogy arra az újabb szakirodalom is rámutatott nagy vonalakban, Bajcsy-Zsilinszky zsidótörvényekre vonatkozó elképzelései meglehetősen sajátosak voltak.¹²⁶ Írásai arról tanúskodnak, hogy a jogász végzettségű politikus tökéletesen tisztában volt a törvényjavaslatok tétjével, vagyis a jogegyenlőség alkotmányos alapelveivel, melynek elhagyhatatlanságát szinte minden vonatkozó írásában megerősítette. A képviselőház együttes bizottsága már megtárgyalta „a társadalmi és gazdasági élet egyensúlyának hatályosabb biztosításáról” szóló, később első zsidótörvényként elhíresült törvényjavaslatot, amikor Bajcsy-Zsilinszky *Nyugtalanító jelenségek* címmel írt cikket a *Magyarország* hasábjain. Úgy fogalmazott: „nem jó irányban halad ez az egész mai zsidóvita. Az egyik oldalon elfogult és egyoldalú támadás, a másik oldalon elfogult és minden józan önbírálásra képtelen, többnyire kicsinyes önvédelem. [...] A két szélsőség között a középre szorultak, a magyar Gironde [...] felmorzsolódik.” Szerinte a zsidóságnak ragaszkodnia kell a jogegyenlőséghez, de a túlzott gazdasági hatalmához „nem okos dolog görcsösen ragaszkodni még ma is, amikor megváltoztak az erőviszonyok és nagy keresztény, főleg pedig magyar, népi tömegek emberségesebb jövedelemmegosztást és igazságosabb társadalmi erőmegosztást szeretnének. Ez az, amit a jófajta zsidóságnak meg kellene értenie inkább ma, mint holnap. A maga érdekében is” – tette hozzá.¹²⁷ A fe-

lehet semmi aggodalmaskodás, amely útjában állhatna ez ígéret beváltásának.” KN 1939. XII. köt. 459–466. 1941. dec. 5. Vö. *Fedinec Csilla*: „A magyar szent koronához visszatért Kárpát-álja”, 1938–1944. Jaffa, Bp., 2015., főként: 121–138.

- 122 „Ruténföld: az más. Az területileg bizonyos mértékig zárt terület, külön táj.” *Bajcsy-Zsilinszky Endre*: Tisztázni kell a fogalmakat a német kisebbségi kérdésben. Magyarország 1939. júl. 26. 5.
- 123 „Mi kell hogy a legélesebb és legkíméletlenebb bírálói legyünk a Népszövetségnek, nekünk kell ezt a nemzetközi fórumot a legtöbb panasszal, a legtöbb követeléssel, a tények és bizonyítékok áradatával ostromolnunk. [...] Csak egyet nem tehetünk az én szerény véleményem szerint: hogy ezt a nemzetközi küzdőteret otthagyjuk.” *Uő*: Alakuljon nemzeti közvélemény Bethlen karácsonyi cikke nyomán. Magyarország 1937. jan. 3. 11.
- 124 *Uő*: Magunk lábán. Magyarország 1939. ápr. 16. 5.
- 125 *Uő*: Peace by Revision. *Danubian News* 6. (1939) 12. sz. 18–23.
- 126 *Gyurgyák János*: Magyar fajvédők. *Osiris*, Bp., 2012. 131–155.; *Vonyó József*: Zsilinszky és a zsidókérdés. In: *Jobboldali radikálisok Magyarországon, 1919–1944. Tanulmányok, dokumentumok*. Kronosz, Pécs, 2012. 56–70.; *Ladányi Andor*: A második zsidótörvény. *Századok* 147. (2013) 1434.
- 127 *Bajcsy-Zsilinszky Endre*: Nyugtalanító jelenségek. Magyarország 1938. ápr. 29. 5. A kontextushoz: *Ladányi Andor*: Az első zsidótörvény megszületése. *Múlt és jövő* 21. (2010) 2. sz. 102–121. A „Magyar Gironde” körüli, Csécsy Imre és Mihelics Vid neve által fémjelzett vitához: Parlament, pártok, választások a Horthy-kori Magyarországon. Korabeli nézetek, viták, tanul-

nyezető hangnem ellenére szinte minden cikkében megerősítette (többek között a javaslatot a parlamentben fanyalognak megszavazó Eckhardt Tibor parlamenti beszéde kapcsán),¹²⁸ hogy igazi megoldásnak továbbra is a nagyszabású szociális reformokat, mindenekelőtt a komoly földreformot tartja.¹²⁹ A *Szabadságban* kifejtette félelmét, miszerint „10-12 000 új keresztény – többségében bizonyára nem is magyar fajú – középosztálybeli egzisztencia teremtésével akarják egyfelől a zsidókérdést megoldani, másfelől a magyar szociális kérdést is nyugvópontra juttatni”.¹³⁰ Ezért „régí” fajvédő elveinek historizáló alaptételéhez nyúlt vissza, korrigálandó e „kéretlen és veszedelmes új numerus clausus”: „A zsidóság bizonyos kevéssé konzolidált és forradalomra hajlamos rétegei föllázdáltak 1918-ban ez ellen az ezeréves magyar hivatás, élmény, valóság ellen. Magyar bűnök, szörnyű mulasztások adtak alkalmat erre a lázadásra. Ezt a lázadást Szegedről kiindulva, szerencsésen levertük. Most azonban az ária [1] asszimilánsok lázadása van soron. Ezt is le fogjuk verni” – szögezte le. A cél érdekében a részben szlovák származású Bajcsy-Zsilinszky „az új 80 százalékos »keresztény magyar« zártzámon belül” újabb 80 százalékos „zárt számot” követelt a „pedigrés fajmagyaroknak, akiknek nemcsak apjuk és anyjuk, de nagyapjuk és nagyanyjuk is kétségtelenül magyar fajú” – írta a *Magyarország* vezércikkében,¹³¹ igazodva a „magyar faji politikához”.¹³² Az egy évvel később is felvállalt ötlet nem maradt visszhangtalan,¹³³ s néhány nap múlva Bajcsy-Zsilinszky újabb, meglehetősen leereszkedő hangvételű (és csúsztatásokkal terhelt) vezércikk-

mányok. I. Tudósok, írók, publicisták. Szerk. Boros Zsuzsanna. Rejtjel, Bp., 2002. 222–241. A reflexiók kapcsán érdemes megjegyezni, hogy a polgári radikális Csécsy finoman elhatárolódott „az általa egyébként igen sokra becsült Bajcsy-Zsilinszky Endre álláspontjától”. *Csécsy Imre: A magyar Gironde, vagy jótanács a jobboldalnak. Századunk 14. (1939) 5.*

128 Vö. K. *Farkas Claudia*: Jogok nélkül. A zsidó lét Magyarországon. Napvilág, Bp., 2010. 96–100.

129 *Bajcsy-Zsilinszky Endre*: Szociális reformokat! *Magyarország* 1938. máj. 7. 1–2. Vö. *Uő*: A zsidókérdés és megoldása (Első cikk). *Magyarország* 1938. dec. 30. 5–6. „Zsidókérdés és pedig súlyos zsidókérdés igenis van Magyarországon, a galíciai bevándorlást a legszigorúbban be kell szüntetni s a legfrissebb bevándorlókat lehetőleg ki is kell telepíteni az országból.” *Uő*: Szükség van-e világnézeti harcra? *Szabadság* 1937. ápr. 25. 1–2. Vö. továbbá: *Uő*: Zsidókérdés és megoldása. *Szabadság* 1937. máj. 16. 1–2.

130 *Uő*: A magyar sorskérdés és a zsidók ügye. *Szabadság* 1938. ápr. 30. 3. Hasonlóan vélekedett Veres Péter, aki a középosztály belügyének tartotta az első zsidótörvényt. Vö. *Pelle János*: A gyűlölet vetése. A zsidótörvények és a magyar közvélemény 1938–1944. Európa, Bp., 2001. 44–45.

131 *Uő*: Magyar zártzámat a keresztény zártzámban. *Magyarország* 1938. ápr. 20. 1–2.

132 „A Szabó Dezső által hirdetett magyar faji politikát azonban, amely a nem magyarok részesedését mindenféle állásban és vagyonban a számarányuknak megfelelő mértékre akarta korlátozni, Bajcsy-Zsilinszky az esetben tartotta csak indokoltnak, ha a nemzetiségek nem tartják tiszteletben a magyar állameszmét.” *Tilkovszky Loránt*: Nemzetiségi politika Magyarországon a 20. században. Csokonai, Debrecen, 1998. 66. (Bajcsy-Zsilinszky idézett cikke nem tartalmaz ilyen megszorítást.)

133 A cikk tartalma – nevesítve szerzőjét – Vinci olasz követ Ciano külügyminiszternek címzett 1938. május 1-i jelentésébe is bekerült. A Palazzo Chigi i. m. (30. jz.) 140.

ben igyekezett megnyugtatni egyik „asszimilált” barátját.¹³⁴ A konkrét tervezetre vonatkozóan mégis a jogegyenlőségi elv fontosságát nyomatékosította és úgy fogalmazott, hogy a kormány kétes kimenetelűnek érzett „zsidójavaslatát” „legfeljebb csak átmenetinek, ideiglenes intézménynek lehetne elfogadni”.¹³⁵

A zsidókérdés rendezése – a kormányzati ígéretek ellenére – nem is bizonyult véglegesnek, jóllehet az új szabályozás még kevésbé nyerte el Bajcsy-Zsilinszky tetszését. Tasnádi-Nagy András igazságügy-miniszter már benyújtotta a második zsidótörvény-javaslatot a képviselőházban, amikor Bajcsy-Zsilinszky kétrészes írásban igyekezett tisztázni nézeteit a *Magyarország* hasábjain. A lap szerkesztősége finoman elhatárolódott a cikktől, melynek szerzője egyrészt megkülönböztette az 1920-as évek fajvédelmét az 1930-as évek „jobboldali nacionalizmusától”, másrészt nemzetkarakterológiai érveléssel kardoskodott a „törzsökös magyarság” szupremáciájáért, vagyis hogy „áriák [!] és zsidók meztelenebb önzésével és kicsinyességeivel szemben a magyar fajta felsőbbrendű fajfölötti, kiegyenlítő, szervező, emberséges géniusza érvényesüljön”. Megismételve a 15 évvel korábban már kifejtett nézetét, miszerint a „zsidóságnak csak egészen kis töredéke olvadhat bele a magyar fajtába”,¹³⁶ történelemszemléletét is ebbe a sémába illesztette. Mindez kiegészült a magyar fajvédelem aktuális feladatával, vagyis a német imperializmus elleni harccal: „A századfordulótól a forradalmakig kialakult egy sajátságos lázadás a Jászi–Kunfi-féle forradalmár zsidó intellektueleknek a magyar ügy, az évezredes magyar hivatás és a magyar szellemiség ellen s ez a forradalmakban valóságos orgiáit űzte. De ki meri tagadni, hogy napjainkban egészen hasonló német disszimiláció képe bontakozik ki szemeink előtt?” – tette fel az általa korábban már megválaszolt kérdést a politikus,¹³⁷ aki más hasonlóságot is felfedezni vélt a honi zsidóság és németség között: „ahogy a zsidóság nem utasította vissza a galíciai tömeges bevándorlást és az ellen nem védekezett, akként nem védekezett elég eréllyel a hazai németség bizonyos körei sem a jogosulatlan nagynémet aspirációk és beavatkozások ellen”.¹³⁸ Bajcsy-Zsilinszky az „utóbbi évtizedekben” az ország-

134 *Bajcsy-Zsilinszky Endre*: Levél egy „asszimilált” barátomhoz. Magyarország 1938. ápr. 24. 1–2. A „magyar zártszám” ötletét a második zsidótörvény javaslatának parlamenti vitájának idején, az új szélsőjobboldal ellen védekezve ő maga idézte, 1920-as munkájával (*Nemzeti újjászületés és sajtó*) egyetemben. E kötetre vonatkozóan megjegyezte: „ha változtatnék – és változtattam – nem a zsidóság javára változtatnék és változtattam ezen a szemléleten. Hanem a törzsökös magyarság javára.” *Uő*: „Régi és új fajvédők”. Magyarország 1939. márc. 12. 5.

135 *Uő*: Az én fajvédelmem. Magyarország 1938. ápr. 12. 1–2. Vonyó József szerint a politikus „nem támogatta” az első zsidótörvényt. A hivatkozott, április 20-i cikkben (*Magyar zártszámot a keresztény zártszámban*) Bajcsy-Zsilinszky valóban „tiltakozott” a törvényjavaslat ellen, „de ha már kitágítják azt a főiskolai numerus clausust”, „követelte” a fent részletezett, 80 százalékos „törzsökös” kvótát. *Bajcsy-Zsilinszky E.*: Magyar zártszámot i. m. (131. jz.). *Vő. Vonyó J.*: i. m. (126. jz.) 65–66. (Természetesen nem tudjuk, hogyan szavazott volna a politikus a parlamentben.)

136 *Bajcsy-Zsilinszky Endre*: A zsidókérdés és megoldása (Második cikk). Magyarország 1938. dec. 31. 5. *Vő. „A magyar–zsidó keveredés egészben sem nem kívánatos, sem meg nem valósítható”*. *Uő*: Szavak és erők. Hazánk 1921. okt. 16. 1. és *Uő*: Fajvédelem a gyakorlati politikában. A Cél. 1923. 310–313.

137 *Uő*: A zsidókérdés és megoldása (Második cikk) i. m. (136. jz.) 5.

138 *Uő*: Őszinte alkalmazkodást várunk a hazai németségtől. Szabadság 1938. máj. 21. 2.

ba költözött, „asszimilálhatatlannak” mondott „zsidó tömegeket” „bizonyos parazita hajlamokkal” rendelkező „idegen testként” értékelte. Belőlük, akik „a bennszülött lakosság elől eszik el a kenyeret, azokból hadd vándoroljon ki minél több [...] Az itt maradók közül is, aki külön nemzetiség akar lenni, hadd legyen” – fogalmazott, hangsúlyozva ugyanakkor a kereszténység zsidó gyökereit és erkölcsi parancsait, valamint – újra és újra – a jogegyenlőségi elv megkerülhetetlenségét.¹³⁹

Míg Bajcsy-Zsilinszky álláspontja az első zsidótörvényről meglehetősen öszszetett volt, „a zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról” beterjesztett 1939-es, második törvényjavaslatot már határozottan elutasította, s Imrédy bukását is a „kíméletlen, sőt embertelen, legfőképpen pedig magyartalan második zsidójavaslat szellemi atyjának” régen szükséges távozásaként értékelte.¹⁴⁰ A tervezet kritikáját Eckhardt Tibornak a zsidókérdés parlamenti vitáján elhangzott felszólalásához kapcsolva végezte el. Lelkesült cikkében Bajcsy-Zsilinszky a kisgazda pártvezér „egyik legremekebb beszédeként” értékelte az elhangzottakat, mely egyúttal a „régfi fajvédők” igazságának bizonyossága is volt olvasatában.¹⁴¹ Az ekéépp általa is szignózott kisgazda álláspont alapvonásai a következők: „akinek zsidó ősei már [18]67 előtt itt éltek s most keresztények, azokat ne lehessen zsidóknak minősíteni s akik zsidók maradtak közülük vallásilag, azokat csak a numerus clausus korlátozása érje [...]. A[z 18]67 óta 1914-ig bevándoroltak leszármazottjai pedig igazolják itteni életük közérdekű voltát, és csak azok kerüljenek a kivándorlási listára, akiknek munkája nem jelent közhasznot a magyar társadalomnak. Az 1914 óta bevándoroltak pedig valamennyien a kivándorlási listára kerüljenek. [...] akinek kezéből kivesszük a kenyeret [...], annak a határokon túl való emberi elhelyezkedéséről is gondoskodni kell. Végül pedig végképpen le kell zárni a sorompót minden zsidó es egyéb bevándorlás elől.” Eckhardt „többszörös szűrőt, józan és szelekciós módszert ajánl a magyar életbe begyökeresedett, hasznos, asszimiláltaknak tekinthető zsidók és a nyers, káros, élősdi, teljesen idegen és e pillanatig asszimilálhatatlannak mondható zsidó elemek elválasztására. [...] Elutasítja a merev és kicsinyes faji orthodoxiát. Országos zsidókatasztert ajánl, hogy tiszta áttekintést kaphassunk a zsidókérdésben [...]. Józanul és okosan leegyszerűsíti a félvérek kérdését is, mondván, hogy »amelyik félvér keresztény vallású, az keresztény, amelyik félvér zsidó vallású, az zsidó [...] élesen és határozottan védelmezte a tűzharcos zsidóság jogait«.”¹⁴²

139 *Uő*: A zsidókérdés és megoldása (Második cikk) i. m. (136. jz.)

140 „[...] öröm es fölszabadulás érzése volt számunkra az Imrédy-kormány bukása”. *Uő*: Kormányválság. Magyarország 1939. febr. 17. 5.

141 „Milyen más világ volna ma itt, ha akkor ránk, józan és mérsékelt fajvédőkre hallgattak volna úgy a háború előtti rendszer továbbvivői, csökönyös ókonzervatívjai, mint a zsidóság értelme-sebbjei és jobbjai.” *Uő*: A zsidókérdés Eckhardt Tibor beszéde után. Magyarország 1939. márc. 2. 5. (Eckhardt egy évvel korábban bejelentette a képviselőházban, hogy „ma is a fajvédő kiáltvány alapján áll”. *Pesti Napló* 1938. ápr. 6. 8.)

142 *Bajcsy-Zsilinszky Endre: A zsidókérdés Eckhardt Tibor beszéde után* i. m. (141. jz.). *Vő*. a Kisgazdapárt újpesti gyűlésén elhangzottakkal: *Friss Újság* 1939. febr. 10. 7. Egy párthatározat alapján a Kisgazdapárt tagjai „saját belátásuk szerint foglalhattak állást a zsidójavaslat ügyében”. *K. Farkas C.*: i. m. (128. jz.) 225.

Az első zsidótörvény írta elő a sajtókamara felállítását, mellyel „az újságírói pálya szabadfoglalkozásból kötött pályává vált” Magyarországon. A Bajcsy-Zsilinszky régi ismerőse,¹⁴³ Kolosváry-Borcsa Mihály által vezetett, a miniszterelnökség hatáskörébe kerülő intézménybe 1939 tavaszán 1522 főt vettek föl, míg 1800-1900 újságírót elutasítottak.¹⁴⁴ A kisgazdapárti politikus bár a szerencsés kisebbségbe tartozott,¹⁴⁵ a sajtónyilvánosságot tovább szigorító törvényekkel nem értett egyet, s öntudatosan figyelmeztette Teleki miniszterelnököt, hogy adja vissza „a magyar sajtónak a maga szabadságát”.¹⁴⁶ Barátja, a kamarába fel nem vett Lázár Miklós (és Nagy András) ügyében pedig Baranyai Lipótnál próbált később interveniálni.¹⁴⁷

Világnézetének formálódása

Bár a fent elemzett aktuálpolitikai reflexiókból sok minden kikövetkeztethető Bajcsy-Zsilinszky gondolatvilágáról, nem haszontalan ezt az igencsak sajátos nézetrendszert tüzetesebben megvizsgálni. Ehhez előre kell bocsátani, hogy a szuggesztív, lobbanékony, grafomániával is „vádolható” politikus-újságíró nem volt elmélyült politikai gondolkodó.

Bajcsy-Zsilinszky – Darányi miniszterelnökkel egyetértve – úgy gondolta, a világnézeti harc 1919-ben eldőlt, vagyis minden nyitott kérdést a nemzeti kurzuson belül kell elintézni.¹⁴⁸ Ez azonban nem jelentett saját magára vonatkoztatott „jobbaldaliságot”, ahogyan baloldalinak sem vallotta magát, minthogy tartalmat-

143 A rendkívül szövevényes kapcsolati hálókra jellemző, hogy Kertész Dánielt – saját későbbi emlékei szerint – 1934-ben nemcsak az egykori „oktobrista” miniszter, Juhász Nagy Sándor ajánlotta Bajcsy-Zsilinszky figyelmébe, de a nemzeti radikális politikus korábbi ismerőse, a Juhász Naggyal Debrecenben késhegyre menő rivalizálást folytató Kolosváry-Borcsa Mihály is. Vele Bajcsy-Zsilinszky „a Szózatnál valamikor kapcsolatban volt”. (Kertész 1934 augusztusában a *Szabadság* igazgatója és felelős kiadója lett.) *Tóth Pál Péter*: Messziások. Akadémiai, Bp., 1987. 74–77. (Kertész Dániel-interjú).

144 *Paál Vince*: Sajtószabályozás és sajtószabadság a Horthy-korszakban. In: Magyar sajtószabadság és -szabályozás 1914–1918. Szerk. Uő. Médiatudományi Intézet, Bp., 2013. 15. Vö. *Sipos B.*: i. m. 172–209.

145 Budapesti Közlöny 1939. ápr. 30. 7.

146 *Bajcsy-Zsilinszky Endre*: Sajtószabadságot. Magyarország 1939. febr. 28. 5.; *Uő*: A Times egy példánya és a magyar sajtó. Magyarország 1939. márc. 25. 6. Ekkorra már az újra az MTI élére kerülő Kozma Miklóshoz fűződő évtizedes barátsága is hűvös viszonyná változott. Vö. Kozma Miklós levele Bajcsy-Zsilinszky Endrének. 1938. jan. 11. Bajcsy-Zsilinszky levelezése. Vigh Károly összeállítása Lackó Mihály segítségével. (Géptelt másolatok.) MTA BTK TTI Könyvtár.

147 PIM Kézirattár V. 394. Bajcsy-Zsilinszky levele Lázár Miklósnak. 1939. júl. 14. Bajcsy-Zsilinszky nemcsak a sajtószabadság korlátozását, hanem a rendőrség indiszkrécióját is nehezen tűrte. Az első zsidótörvény miatt Argentínába emigráló Vér Andorhoz kapcsolódó történet jól illusztrálja a politikus habitusát. „[...] állítsák vissza a társadalmi egyensúlyt az én személyem kikapcsolásával, mondtam neki. Hát nevetett. [...] Éppen mikor elmentem hozzá, telefonált valakinek, és bekapcsolódott a cenzúra. Akkor elkezdett üvöltöni: bitang disznók, svábok és így, lecsapta a kagylót.” PIM Médiaár 131/1. 277/1. Beszélgetés Vér Andorral. 1968. szept. 30. (OSZK zárt anyag osztály) Kérdező: Tóbiás Áron.

148 *Bajcsy-Zsilinszky Endre*: Szükség van-e világnézeti harcra? Szabadság 1937. ápr. 25. 1–2.

lannak gondolta ezt a dichotómiát.¹⁴⁹ Mint láthattuk, a faji kérdés rendkívül élesen foglalkoztatta – ám korántsem csupán a zsidótörvények miatt. Így amikor a Kisgazdapárt „egyik komoly fiatal értéke”, Sulyok Dezső a parlamentben Szekfű Gyulára hivatkozva – és a nagyarányú vérkeveredés miatt – tévedésnek ítélte a „magyar faj” kategóriáját, Bajcsy-Zsilinszky kiterjedt publicisztikájában egyedülálló, nyolcrészes (!) cikksorozattal igyekezett cáfolni párttársa nézeteit. Sajnálatos módon, bár – többek között a történész Németh Gyula, a biológus-orvos Jeney Endre, a néprajzi gyűjtő kákicsi Kiss Géza, valamint Bartók Béla és Kodály Zoltán népdalgyűjtő kutatásaira hivatkozva – igyekezett tudományszakonként választ adni címadó kérdésére, ő maga is reflektálatlanul használta a „faj”, „fajta”, „embertani fajta”, „nép” kifejezéseket. Véleménye szerint antropológiai értelemben mindenképpen beszélhetünk magyar fajról, míg a fogalom történelmi definíciója olyan bonyolult, hogy szellemtörténeti (!) módszerekkel lehet csak közelíteni hozzá.¹⁵⁰ Úgy gondolta, a vérkeveredésre hivatkozó fajfogalom-tagadás a századforduló környékén kezdődött Magyarországon, amikor „erősen német hatás alatt álló tudományosságunk félszeg tudálékosságával és nagyképűségével megtagadta a hun–magyar és az avar–magyar rokonságot, rászabádította történetírásunkra az összehasonlító nyelvészkedés segédtudományát s mindjobban elveszítette érzékét és fölfogó képességét a magyarság török–ugor eredetű és örökségű, ragyogó géniusza iránt”.¹⁵¹ Mindez azt eredményezte – hangsúlyozta –, hogy értelmes emberek „csömört kapván a faji gondolat körül tobzódó rengeteg értelmetlenségtől, műveltelenségtől”, a faj helyére a „nép fogalmát” szeretnék ültetni – utalt aligha félreérthetően a népi írókra az ellenzéki politikus. Ez azonban szerinte „reménytelen vállalkozás”. „A nép nyelvi, politikai, szociológiai fogalma nem fedheti a fajt, amely a természet és történelem egyesített műhelyéből kikerült, az egyes ember helyzetétől, akaratától független, túlnyomórészt tudat alatti ösztönöket, képességeket, testi-lelki vonásokat foglal össze.”¹⁵² Kritikus megjegyzése ellenére Bajcsy-Zsilinszky érvrendszerében kitüntetett hely jutott a nyelvészetnek, pontosabban az ő nyelvre vonatkozó megállapításainak, mivel „a magyar nyelv: a faji lélek legigazabb tükré”. Úgy vélte, a magyar „ősnyelv”, mivel még mindig értjük a Halotti

149 *Uő*: Nincs jobboldali és baloldali külpolitika. Magyarország 1937. máj. 30. 7. Úgy vélte, a zsidó szélsőbaloldal és a németes szélsőjobboldal szorításában ideológiai harc helyett a földreformra kellene koncentrálni. *Uő*: Baloldali és jobboldali lidércnyomás. Szabadság 1937. máj. 2. 1–2. A világnézeti harc magyarzóerejét nem csak magyar viszonylatban tagadta, ahogyan azt a spányol polgárháborúban a vörösök oldalán harcoló magyarok kapcsán is kifejtette. *Uő*: A madridi magyar háromszázak. Magyarország 1937. márc. 6. 7. („Azért haltak meg közülük kétszázan, hogy előzőleg egy kis meleg levest, esetleg hetenként egyszer-kétszer egy kis rágós húst ehessenek.”)

150 *Uő*: Igaz-e, hogy nincs magyar faj? (III.) Szabadság 1938. jan. 9. 3. A világháború sűrűjében aztán már amellet érvelt, hogy „élettanilag és embertanilag” nem beszélhetünk fajról, noha továbbra is ragaszkodott a kategóriához és a közös származáshoz a „magyar lélekre” fókuszáló „spiritualista túlzások” (például Joó Tibor nemzetkonceptiója) ellenében. *Uő*: Kicsit sok már sok a „spiritualizmus”-ból. Magyar Nemzet 1942. ápr. 19. 9.

151 *Uő*: Igaz-e, hogy nincs magyar faj? (I.) Szabadság 1937. dec. 23. 3.

152 *Uő*: Igaz-e, hogy nincs magyar faj? (II.) Szabadság 1938. jan. 1. 3.

Beszédet. Vagyis a magyar nyelvből „szinte nyomtalanul” tűnt el minden „idegen hatás”, „legyőzte, fölényesen fölhasználta, magába gyűrte és magába olvasztotta mindazt az idegen szót, amire szüksége volt”.¹⁵³ Konklúziója szerint „a magyar nyelv a legdöntőbb faji biztosíték”.¹⁵⁴ Hasonló helyzetet diagnosztizált a népművészet terén, ahol a sárközi hímzések organikus rendjét (a mellérendelést kedvelő magyar mondatrenddel egyetemben) az ősmagyar hadszervezettel vonta párhuzamba, illetve különböztette meg a szegényesebbnek mondott „sváb” hímzésektől és néplélektől.¹⁵⁵ Hungarocentrikus, nativista szemléletmódjának politikai konzekvenciáit az utolsó részben vont le, miszerint csakis az 1918–1919-es forradalmakhoz vezető zsidó „törzsi gondolkodás” elkerülésével és az „új német törzsi lázadás” leverésével nyílhathat meg az út a középosztálynak a „magyar parasztság szép, piros, tiszta vérével” történő felfrissítéséhez.¹⁵⁶

Tehát – ahogyan maga is megfogalmazta 1938-as, *Az egyetlen út: a magyar paraszt* című könyvében – a cél a parasztság földreformmal, kiterjedtebb választói- és szabadságjogokkal, saját önkormányzatokkal, valamint a társadalmi mobilitást biztosító iskolarendszerrel történő felemelése és megerősítése. Kodolányi Jánosnak címzett levele szerint a fent említett kötet „akciónak készül, erős rohamnak a mai Magyarország egész gondolatvilága ellen”.¹⁵⁷ Derecskei párttársának, Csizmadia Lajosnak magyarázva a kiváltó okokat, már finomított az „akció” radikalizmusán: „Az én elgondolásom az volt [a könyvvel – B. Á.], hogy igyekezzem visszahódítani a mi népünket a kiscgazdapártnak s azért is emeltem annyira ki Eckhardt Tibor két földreformtervét s a végén azt, hogy ezekben a kérdésekben ma már hál Istennek együtt vagyunk.”¹⁵⁸ Ebből a látószögből magyarázható Féja döbbenete a mű zárófejezetének címe (*Vissza Nagyatádi Szabó Istvánhoz*) miatt.¹⁵⁹ Szerinte hajdani pártvezére Áchim ellenében próbálta megemelni a sikertelen földreform jóhiszemű atyját, jóllehet a népiek fő földreformszakértőjének, Kerék Mihálynak a tervezete is nagy elismerést kapott munkájában. Okkal teszi fel tehát a kérdést a *Viharsarok* szerzője: milyen értelemben akart Bajcsy-Zsilinszky visszatérni Nagyatádihoz? Erre a

153 *Uő*: Igaz-e, hogy nincs magyar faj? (IV.) Szabadság 1938. jan. 16. 3.

154 *Uő*: Igaz-e, hogy nincs magyar faj? (V.) Szabadság 1938. jan. 23. 5. Nemzetközi kontextusba helyezett nyelvi „bizonyítékai”: *Uő*: Igaz-e, hogy nincs magyar faj? (VI.) Szabadság 1938. jan. 30. 5.

155 „Anarchikus hajlamok és a kegyetlen, gépies drill kényszere: egymást föltételező és egymást hívó germán dolgok. A magyar szervesség ősi kiáltású tiltakozás minden gépiesség ellen.” *Uő*: Igaz-e, hogy nincs magyar faj? (VII.) Szabadság 1938. febr. 6. 4.

156 *Uő*: Igaz-e, hogy nincs magyar faj? (VIII.) Szabadság 1938. febr. 12. 4. A politikus realitásérzékét történelmi kérdésekben is gyakorta elveszítette. „A 18-as országpusztulás egyik legalapvetőbb oka az volt, hogy a háború előtti dualista korszakban az egymásra következő 67-es kormányok nem folytatták Kossuth népfőlszabadító munkáját” – fogalmazott. *Uő*: Földreform, honvédelem, külpolitika. Szabadság 1938. szept. 17. 1–2.

157 Bajcsy-Zsilinszky Endre levele Kodolányi Jánosnak. 1937. december 11. Közli: *Vigh K.*: Bajcsy-Zsilinszky Endre levelei Kodolányi Jánoshoz i. m. (46. jz.) 52.

158 RETÖRKI Archivum, Vigh Károly hagyatéka, Bajcsy-Zsilinszky Endrére vonatkozó iratok 16. doboz. Bajcsy-Zsilinszky Endre levele Csizmadia Lajosnak. 1939. január 9.

159 *Féja G.*: Lapszélre i. m. (53. jz.) 132.

kérdésre nehéz felelnünk, mivel a szerző csupán egy lírai betétet áldozott az általa kezdetektől tisztelt földművelésügyi miniszter emlékének, akit utolért „a nagy magyar szociális újítók végzete, az 1920-as álföldreform [!] homokzátonyára futott az ő büszke gályája is”.¹⁶⁰ Ami a tartalmat illeti, a kötet valóban elismerően hivatkozott Eckhardt tervezeteire, például arra, melyben a pártvezér tíz-tizenkét holdas kisbirtokok létrehozása érdekében „kereken 3 000 000 kat. holdat hoz ki, mint aránylag könnyen és jogsérelmek nélkül előteremthető földalapot az új birtokreform céljaira”.¹⁶¹ Mint tudjuk, a Nagyatádi nevéhez kapcsolt földreform során összesen 700 000 hold földet osztottak szét, az átlag birtokjuttatás nagysága pedig 1,7 hold volt – közölte *Az egyetlen út...* megjelenése után nem sokkal napvilágot látott könyvében éppen Kerék Mihály.¹⁶² Ő egyébként – Darvas Józsefhez és Szabó Pálhoz hasonlóan – az efféle ellentmondások ellenére nagyra értékelte Bajcsy-Zsilinszky munkáját.¹⁶³ Vagyis nem állja meg a helyét Féja közlése, miszerint Bajcsy-Zsilinszky „könyvének a népiek körében semminémű visszhangja sem volt”.¹⁶⁴

Hogyan lehetne összefoglalni Bajcsy-Zsilinszky fajvédelmet, mélyreható reformokat és birodalmi gondolatot ötvöző nézetrendszerét? Ő maga így fogalmazott: „nem adhatjuk fel a Szent István-i eszmét s vele a fajfölötti birodalmiság gondolatát, ami modern szóval kifejezve minden állampolgár egyenlőjogúságát jelenti; de ugyanakkor minden erőnkkel azon kell lennünk, hogy maga a honfoglaló törzsökös magyarság úgy a gazdasági, mint az alkotmányos és szellemi életben elfoglalja a maga természetes többségi pozícióját s a magyar középosztályban visszaállítsa a magyar faj hegemoniáját. Ez a folyamat azonban csak szerves folyamat lehet, nem mechanikus”, a jogegyenlőség elvét pedig „el nem dobhatjuk”.¹⁶⁵ Vagyis az új szélsőjobboldal előretörését érzékelve ismét a fajvédelem került a néhai

160 *Bajcsy-Zsilinszky E.*: *Egyetlen út* i. m. (12. jz.) 151.

161 Uo. 135.

162 *Kerék Mihály*: *A magyar földkérdés*. Mefhosz, Bp., 1939. 198–201. A tágabb kontextushoz és az említett tervekhez részletesen: *Nagy József*: *A földkérdés a II. világháború előtti és alatti években*. Századok 127. (1993) 651–675.

163 *Kerék Mihály*: *A földreform körül*. Magyar Szemle 35. (1939) márc. 207. *Darvas József*: *Az egyetlen út...* Magyarország 1939. jan. 6. 7.; *Szabó Pál*: *Az egyetlen út a magyar paraszt*. Kelet Népe (1939) 3. sz. 177–178. Hasonlóan elismerő: *Pálóczy Horváth György*: *A fenyegető vízőzön és az egyetlen út*. Pesti Napló 1939. jan. 18. 11.; *Nagy András*: „Egyetlen út: a magyar paraszt”. Magyarország 1939. jan. 1. 5.

164 *Féja G.*: *Lapszélre* i. m. (53. jz.) 135. Még Rassay Károly lapja is elismerően írt „a nagyon jelentős és gondolatébresztő műről”. A névtelen ismertető szerzője Bajcsy-Zsilinszkyvel egyetértésben fejtegette, hogy „a magyar paraszt más, mint bármilyen földműves népe Európának. Más származásában elsősorban, mert nem rabszolgák ivadéka, hanem szabad harcosoké, lovas hódítóké, nomád, vagy félnomád pásztoroké, vadászoké”. *Esti Kurír* 1939. jan. 8. o. n. (A ma irodalma.)

165 *Bajcsy-Zsilinszky Endre*: *Az én fajvédelmem*. Magyarország 1938. ápr. 12. 1–2. *Vö. pl. Uő*: *A 13%. Öszinte fajvédelmet iskolapolitikánkba*. Magyarország 1938. jún. 29. 6. („A kereken 52%-nyi parasztság 13% főiskolást termel.”); *Uő*: *Rehabilitálja a kisbirtokot az OMGE meglepő statisztikája*. Magyarország 1937. nov. 13. 6. (Erre a cikkre a szervezet lapja is reagált: *Éber Ernő*: *A birtokcsoportok helye mezőgazdasági termelésünkben*. Köztelek 1937. nov. 21. 902. További, szakmai berkekből érkező reakciókhoz: Magyarország 1937. nov. 25. 6.)

huszár főhadnagy gondolatvilágának fókuszába, olyannyira, hogy az 1939-es választások idején már úgy vélekedett, a „legtisztább fajvédelem gondolata, terve és tábora” a kisgazdapárté.¹⁶⁶ Fő politikai riválissá a nemzetiszocializmussal és a Harmadik Birodalommal szimpatizáló pártalakulatok léptek elő, ezeket elvtelen konjunktúralovagok gyülekezőhelyeinek tartotta. A politikai retorikában azonban a szavazatmaximálás gyakorta felülírja a pontos üzeneteket, ahogyan azt a Bajcsy-Zsilinszkyt támogató egyik 1939-es propagandaanyag is tanúsítja: „»Mindent a Hazáért!« – mondjuk mi, »Mindent a haszonért!« – mondják ők. Válasszatok! Aztán szavazzatok le mindnyájan vitéz [!] Bajcsy-Zsilinszky Endrére!” – buzdított a zsidótörvények idején keletkezett röplap,¹⁶⁷ noha vitézi rangjáról ekkor már négy évvel korábban lemondott a politikus.¹⁶⁸

Bajcsy-Zsilinszky a „törzsökös magyarság” felemelése mellett – azzal szoros összefüggésben – továbbra is a magyarországi németek disszimulációját tartotta a legfontosabb társadalmi problémának. A „németkérdésnek” ezért külön brosrúrát szentelt 1937-ben, melyben Szabó Dezsőt idéző hévvel igyekezett bemutatni, hogy „a német fenyegetés ezeréves és sohasem szünetelő nagy világerő a mi nyugati határainkon”. Mint fogalmazott, „a harmadik birodalomból errefelé áramló hitlerista sugallatot könnyűszerrel verné vissza a magyar nemzeti társadalom, ha a tősgyökeres magyar nép nem volna annyira kirekesztve a közéletből”.¹⁶⁹ Ezt a „nem faji, hanem állampolitikai és nemzetpolitikai természetű” önvédelmet azonban szélesebb talapzaton képzelte el: „Dunavölgye egy nagy család, amelynek ősidőktől fogva megvannak a maga közös érdekei. Ebbe a dunai együttesbe az osztrák németiség éppúgy beletartozik, mint a tótok, románok, horvátok, sőt még tágabb értelemben a csehek és szerbek is. És a magyar politika egy szélesebb távlatban csak azt a célt tűzheti ki, hogy a maga ősi hagyományai és szerepe újra fölvételével élére álljon egy dunai kibontakozásnak, amely a magyarságot kiemeli mai trianoni

166 *Bajcsy-Zsilinszky Endre*: Miért harcol az ellenzék? Magyarország 1939. máj. 11. 3.

167 Országos Széchényi Könyvtár, Plakát- és Kisnyomtatványtár. Választás. 1939.

168 Ez a taktika a kisgazdapárti kampány része volt, mivel Eckhardt „mindenütt arról beszélt, hogy a szegedi gondolat jegyében harcol a liberalizmus ellen, és egyetért a zsidótörvényekkel, pártja mindkettőt megszavazta”. *Pintér I.*: A kényszerpályára szavazó ország i. m. (31. jz.) 203. A (politikához nélkülözhetetlen) taktikai játékokra jellemző, hogy Bajcsy-Zsilinszky az 1935-ös választásokon azzal kapacitálta Juhász Nagy Sándort a debreceni fellépésre, hogy Juhász Nagy alternatívája, „Ruppert [Rezső] révén nem kapnánk annyi zsidó szavazót, mint amennyit elvesztenénk a náciitáborból”. RETÖRKI Archívum, Vigh Károly hagyatéka, Bajcsy-Zsilinszky Endrére vonatkozó iratok 14. doboz. Bajcsy-Zsilinszky Endre levele Juhász Nagy Sándornak. 1935. szept. 27.

169 *Bajcsy-Zsilinszky E.*: Német világ i. m. (12. jz.) 10., 13. Vö. „A magyar birodalom nem tűrhetett s nem is tűrt soha más birodalmi elvet vagy törekvést a maga területén [...]. Ez a védekezés mindig politikai természetű volt, teljesen híjával a faji elfogultságoknak és gyűlölségeknek. [...] Az az erős ellenszenv a német iránt, amelyet százados örökségként adtak kézről-kézbe az egymásra következő magyar nemzedékek, majdnem teljesen, vagy éppen egészen, politikai okokra vezethető vissza, nem faji-politikai ellenszenv.” *Bajcsy-Zsilinszky E.*: Mátyás király i. m. (12. jz.) 37., 39. Ez a szemlélet ugyanarról a tőről ered, mint a (részben más következtetésekre jutó) népiek „gyarmatvíziója”. Vö. *Romsics Gergely*: Nép, nemzet, birodalom. A Habsburg Birodalom emlékezete a német, osztrák és magyar történetpolitikai gondolkodásban, 1918–1941. ÚMK, Bp., 2010. 329.

bilincseiből, de ugyanakkor a magyar erőt rendelkezésre bocsátja az egész Duna-völgyének önvédelméhez.” Bajcsy-Zsilinszky hitet tett a magyar önkormányzati hagyományok mellett és határozottan elutasított „minden diktatúrás kísérletet”, majd a bugaci pásztorokkal szemléltette, hogy „a magyar: minden társadalmi rétegében úrfaj”, vagyis nem lehet – ahogyan pedig a „német nemzeti szocialista mételey” állítja – alsóbbrendű.¹⁷⁰ Következtetése szerint az autentikus „magyar életforma” a parlamentarizmusra és az alkotmányosságra kell épüljön, mivel „ezt parancsolja ránk népünk egyénisége, lelkisége, nemzetünk múltja, hagyománya és életösztoe”.¹⁷¹

Hitler ötödik hadoszlopára vonatkozó korábbi, nemzeti radikális párti nézetein nem változtatott az immáron a Kisgazdapártban politizáló politikus-publicista,¹⁷² noha némi külpolitikai óvatosságot helyenként felfedezhetünk a feszült nemzetközi helyzetben írt cikkekben: „a legmesszebbmenő gondossággal és lelkiismeretességgel kell ápolnunk a magyar–német barátságot, de ugyanakkor a legkíméletlenebb módon kell a sarkunkra állnunk a pángermán agitátorokkal szemben és a sarkukra taposnunk” – fogalmazott például 1937 őszén.¹⁷³ A kisebbségi vezetők közül Basch Ferencsel¹⁷⁴ és Kussbach Ferencsel hírlapi csörtét vívott, Kussbachot egyenesen „a számában és jelentőségében szerény, bár többségében derék, csonkahazai német kisebbség egyik mérsékelt jelentőségű ön-Führerjének” nevezte.¹⁷⁵ Bajcsy-Zsilinszky szerint a magyarországi németek döntéshelyzetben vannak: „a Szent István-i gondolat áll itt szemben mereven és kiegyenlíthetetlenül a nemzeti szocialista faji eszmével” – írta.¹⁷⁶ Ugyanakkor korábbi nézeteihez a tekintetben is hű maradt, hogy – bár az autonómiát, mint

170 *Bajcsy-Zsilinszky E.*: Német világ i. m. (12. jz.) 10–11., 13–15. Bajcsy-Zsilinszky szerint a magyarságban „nincs vallási és faji gyűlölet”. Uo. 4. Ez az optimista nézet kimutatható egyes hazai neológ zsidó nemzetkarakterológiai fejtegetésekben is az 1940-es évek elején. Vö. *Laczó Ferenc*: Felvilágosult vallás és modern katasztrófa közt. Magyar zsidó gondolkodás a Horthy-korban. Osiris, Bp., 2014. 259.

171 *Bajcsy-Zsilinszky Endre*: Ez a magyar életforma! Magyarország 1938. júl. 9. 5.

172 Mackensen német követ is felfigyelt tevékenységére, a *Szabadságot* „kifejezetten németellenes” lapnak minősítve. A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról, 1933–1944. Szerk. Ránki György–Pamlényi Ervin–Tilkovszky Loránt–Juhász Gyula. Kosuth, Bp., 1968. 178. Mackensen budapesti követ felterjesztése a külügyminisztériumnak. Budapest, 1936. november 29.

173 *Bajcsy-Zsilinszky Endre*: Nem hallgathatunk a hazai német kérdésről. *Szabadság* 1937. szept. 19. 1. Vö. *Uő*: A német kisebbség az agitátorok ellen. Magyarország 1937. ápr. 7. 5.

174 *Uő*: Válasz egy nyilatkozatra. Magyarország 1938. dec. 18. 5.

175 *Uő*: Most beszélj, Pupák! *Szabadság* 1938. máj. 7. 1.; *Uő*: Öszinte alkalmazkodást várunk a hazai németektől. *Szabadság* 1938. máj. 21. 2. Még rosszabb véleménnyel volt a romániai németeségről, akiket a „közösön vívandó kisebbségi önvédelem” árulóinak tartott, mivel „olcsó és sunyi alkuba bocsátkoztak”, s „a totalitással kacérkodó kisebbségellenes román kormány szárnyai alá húzódtak”. *Uő*: Magyar újév. *Szabadság* 1938. jan. 1. 1. Vö. *Uő*: Példát mutatott az erdélyi magyarság. Magyarország 1937. dec. 29. 5. Az erdélyi szászok „opportunistizmusát” történelmi példákkal is igyekezett alátámasztani: *Uő*: Német világ i. m. (12. jz.) 4–5.

176 *Uő*: Melyik hazához legyenek hűségesek a magyarországi németek? Magyarország 1937. aug. 12. 13.

említettük, elképzelhetetlennek tartotta – a kisebbségi jogokat nem vonta meg a „svábságtól” sem: „nem intézhetjük el a hazai kisebbségi kérdést azzal, hogy egyszerűen bizonyítjuk: a hazai németiség, tótság aránytalanul jobb anyagi helyzetben van, mint a vérbeli magyarság. Mert a kisebbségi kérdésnek igenis vannak népi, felekezeti, művelődési vonatkozásai, a nemzetközi kisebbségi jog szerint is.”¹⁷⁷ Az igények kielégítése azonban csakis a „törzsökös magyarság” politikai vezető szerepének alárendelve lehetséges, ahogyan ebbéli nézetét a liberális Cobden Szövetségben,¹⁷⁸ majd Gratz Gusztáv véleménye ellenében is kifejtette.¹⁷⁹ Gratz ráadásul osztozott Bethlen István meggyőződésében, miszerint a széles választójog táptalaja a demagógiának, s megemlítette a szegényparaszt-ságot mint potenciális veszélyforrást.¹⁸⁰ Bajcsy-Zsilinszky – aki ekkoriban a „német veszedelem” ellen Endre Lászlóban is szövetségest látott¹⁸¹ – a magyar paraszt őseredeti politikai józanságára hivatkozva utasította el a vádat.¹⁸²

Viták és botrányok

A politikus 1937 elején arról számolt be Juhász Nagy Sándornak címzett egyik levelében, hogy „két kötetben, amely egyenként 300–350 oldalasnak ígérkezik”, „a magyar külpolitika ezeréves múltját” és annak a jelenre és a jövőre irányuló konzekvenciáit tervezi megírni. „Ötletszerűen Mátyás királyba kaptam bele” – tette hozzá,¹⁸³ vagyis ebből a vállalkozásból eredeztethető *Mátyás király* című könyve, melynek előmunkálatai publicisztikáján is nyomon követhetőek. A kötet végül

177 *Uő*: „Sebelschwingen einz!” Segítséget hű németeinknek. Magyarország 1937. máj. 16. 7. Vö. *Uő*: A német barátság. Magyarország 1937. ápr. 16. 7.

178 „Mi azt valljuk, hogy minden beolvadt vagy a nemzet testébe beolvadni kész elem csak alázaszt kiszolgálója lehet a magyar nemzetnek.” Idézi: Pesti Hírlap 1939. ápr. 22. 8.

179 *Bajcsy-Zsilinszky Endre*: Ki képviseli Magyarországon a politikai értelmet, józanságot, európai-ságot és emberséget? Gratz Gusztáv igazsága és tévedése. Magyarország 1939. febr. 7. 5.

180 *Gratz Gusztáv*: Személyes kérdésben. Pesti Napló 1939. febr. 15. 7.

181 Bajcsy-Zsilinszky 1938. április 18-án kelt, Endre Lászlónak címzett leveléhez: *Ungváry Krisztián*: A szociálpolitika etnicizálása. In: Gróf Bethlen István és kora. Osiris, Bp., 2014. 179–180.

182 *Bajcsy-Zsilinszky Endre*: Magyar politikai ösztön és értelem. Miért nincs igaza Gratz Gusztávnak? Magyarország 1939. febr. 8. 5.; *Uő*: Mi az igazi magyar irány, mi a veszedelem és mi a teendő? Magyarország 1939. febr. 9. 5. A németiséghez kapcsolódóan meg kell említeni a Maristen Brüder menekült német szerzetesrend ügyét, akik Bonyhádön kértek letelepedési és iskolaalapítási engedélyt 1937-ben. Bajcsy-Zsilinszky rendkívül szerencsétlenül tartotta a kiszemelt helyszínt és külön cikkben tiltakozott. *Uő*: Egy emigráns német szerzetesrend letelepülési tervei Tolnában. Magyarország 1937. júl. 24. 5. Néhány nappal később Hóman Bálint kultuszminiszter kijelentette, hogy a rend kérését „nem teljesíti, miután a hazai római katolikus tanítórendek érdemes és minden hazai szükségletet kielégítő módon el tudják látni a tanítás feladatát”. Friss Újság 1937. júl. 27. 10. A *Magyarország* azonban nemsokára arról értesült, hogy „Budapestben már berendezte iskoláját a német emigráns szerzetesrend”. Magyarország 1937. aug. 1. 3.

183 RETÖRKI Archívum, Vigh Károly hagyatéka, Bajcsy-Zsilinszky Endrére vonatkozó iratok 14. doboz. Bajcsy-Zsilinszky Endre levele Juhász Nagy Sándornak. 1937. jan. 26.

1939 elején jelent meg, vagyis értelmezési keretét a náci Németország expanziós sikerei, a magyarországi zsidótörvények és magyar revíziós részsikerek határozzák meg. Bajcsy-Zsilinszky – aki nem volt hivatásos szaktörténész, legfeljebb „a hivatalos történeti iskolákon túli”, a kor történetszemléletére jelentős hatást gyakoroló „nemzeti romantikusok” közé sorolhatjuk¹⁸⁴ – történetpolitikai műként értékelte munkáját. Előszavában a magyar birodalmi örökség összefüggéseinek feltárását tűzte ki céljául, mivel úgy vélte, az idegen szellemiségű újabb történész-nemzedék más utakon jár. Tétele szerint Mátyás birodalma az ezeréves magyar impérium természetes kifejlése volt egy lángész kezén, akinek törökellenes harcait csupán a nyugati hatalmak kismillió politikája akadályozta meg. Minden további sor ezt a tézist kívánta alátámasztani.

Bajcsy-Zsilinszkyt általában a szellemtörténet és mindenekelőtt Szeffő Gyula ádáz ellenfelének szokás tartani, elsősorban a kisgazdapárti politikus 1942-es vita-iratára hivatkozva.¹⁸⁵ Ez a megállapítás pontosításra szorul. Bár Bajcsy-Zsilinszky valóban előszeretettel élcelődött a szellemtörténet kifejezéssel, egyrészt kritikája általánosabb volt, másrészt korai kormánytámogató korszakában elismerően nyilatkozott nemcsak *A három nemzedékről*, de a botránykönyvnek számító *A száműzött Rákóczi* is.¹⁸⁶ Ez a pozitív attitűd az 1920-as évek második felében változott meg, az ellenzéki lett politikus németellenes fordulatával. Ekkor már ügyes történetőnek tartotta Szeffőt, aki éppen Bethlent szolgálja ki.¹⁸⁷ Az 1930-as évek közepén aztán egyetértően írt a *Három nemzedék* társadalombírálatban bővelkedő utóiratáról,¹⁸⁸ noha pesszimistának ítélt hangvételével nem értett egyet¹⁸⁹ (s választott kontextusa is zavarba ejtő helyenként).¹⁹⁰ 1937 derekán ugyanő „politikából”

184 *Erős Vilmos*: Modern historiográfia: Az újkori történetírás egy története. Ráció, Bp., 2015. 195., 197.

185 A levelet (nem egész terjedelmében) közli: Bajcsy-Zsilinszky. Írások tőle és róla. Szerk. Tilkovszky Loránt. Kossuth, Bp., 1986. 11–61.

186 *Zsilinszky Endre*: Szeffő Gyula könyve. Szózat 1921. febr. 13. 1.

187 *Bajcsy-Zsilinszky Endre*: A háborús nemzedék III. Előrs 1928. aug. 5. 2. Korabeli konfliktusuk ideológiai oldalához: *Erős Vilmos*: „A második száműzött Rákóczi vita”. Szeffő Gyula Bethlen Gábor című művének fogadtatása az 1920-as és 1930-as évek fordulóján. Valóság 58. (2015) 11. sz. 22–23.

188 *Bajcsy-Zsilinszky Endre*: A magyar történelmi szellem újjáéledése. Szabadság 1934. júl. 22. 3.; *Uő*: Szeffő Gyula és a magyar középosztály. Szabadság 1937. jan. 1. 1–2.; *Uő*: Megmenteni a középosztályt! Magyarország 1937. jan. 10. 7.

189 „Nem mondható szerencsés dolognak, hogy egymás után a legkitűnőbb magyar szellemek, hol Szeffő Gyula, hol Németh László, hol Makkai Sándor prédikálnak valósággal halált a magyarság fejére.” *Uő*: Egy délután élményei. Magyarország 1937. febr. 27. 5. Vö. *Uő*: Új nagy nemzeti veszedelem. Magyarország 1937. júl. 6. 5.; *Uő*: Mit kell tenni az új nemzeti veszedelem ellen. Még egy hozzászólás a Szeffő Gyula cikke körül támadt vitához. Magyarország 1937. júl. 14. 5.

190 Egy ízben például arról értekezett, hogy „a nagynémet veszedelemnek az a civilizált nyelven és eszközökkel való tudatosítása, amely hol Szeffő Gyula tanulmányában, hol Pethő Sándor cikkeiben, hol Méhely Lajos professzor adataiban és érveiben jelentkezik, valósággal történelmi jelentőségű szükségesség és teljesítmény”. *Uő*: Pángermán veszedelem. Magyarország 1937. szept. 1. 5.

üdvözölte Szekfű nagy visszhangot kiváltó *Magyar Szemle*-beli cikkét (*Schittenhelm Ede*), melyben a történész a „magyarországi németiség hagyományos magyar patriotizmusát” féltette a kívülről szított disszimilációs propagandától.¹⁹¹ Ezek után a *Mátyás király* szerzője egyszerre kritizálta a szellemtörténetet, a pozitívizmust és a történettudományt, mivel a „tudomány csácsozását” elégtelennek tartotta a lángész megértéséhez (főképp, ha német tudósról volt szó).¹⁹² Egyik korabeli cikkében ugyanebből a látószögéből ítélte el a szellemtörténet filozófiai instrumentalizálását megkísérlő kultúrfilozófust, Prohászka Lajost és feltűnést keltő művét, a *Vándor és bujdosót*,¹⁹³ majd egy évvel később a Szekfű Gyula „kitűnő történész” által szerkesztett *Mi a magyar?* című kötetet is, mely „semmiképpen sem mondható szerencsés vagy sikerült alkotásnak” – vallotta.¹⁹⁴

Az európai hatások „túlhangsúlyozása” összeegyeztethetetlen volt Bajcsy-Zsilinszky nemzetkarakterológiai érvelésű, az ősi magyar államszervezet páratlan-ságát hangsúlyozó, etnocentrikus elképzeléseivel. S bár Mátyás származása a kor

191 *Tilkovszky Loránt*: A magyarországi németiség a Darányi-kormány idején. II. Századok 115. (1981) 1106. Később ugyanakkor megkérdőjelezte saját korábbi jóindulatát, s a náciellenes közös platform fontosságát hirdető barátnak ekképp fogalmazott Szekfű vonatkozásában: „én még idáig csak olyan dadogmányokról tudok a jó irányban, mint a híres Schittenhelm-cikke volt, amelyet ugyan politikából én is megdicsértem, de valójában nem voltam túlságosan távol a Szabó Dezső kritikájától.” RETÖRKI Archívum, Vigh Károly hagyatéka, Bajcsy-Zsilinszky Endrére vonatkozó iratok, 12. doboz. Bajcsy-Zsilinszky Endre levele Pethő Sándornak. 1939. okt. 12. Hogy Bajcsy-Zsilinszky mennyire nem tudott cizellálni, ha elragadta a hév, jól szemlélteti alábbi megjegyzése: „Szekfű: az ősnylas”. OSZKK 28. fond. 113. Bajcsy-Zsilinszky Endre levele Tombor Jenőnek. 1939. okt. 30.

192 *Bajcsy-Zsilinszky Endre*: Mátyás király i. m. (12. jz.) 44. „Modern szellemtörténéseink a maguk kissé németes módszerei szerint reneszánsz-király voltával szeretik őt jellemezni.” Ám Mátyás „egyénisége túlnő a még olyan szellemesen ácsolt szellemtörténeti kereteken s még egy Ranke-val és Dilthey-jal ojtott legfrissebb új Taine is kevés volna ahhoz, hogy Mátyást egyszerűen korával és környezetével magyarázza.” Uo. 23. A szellemtörténésznek aligha nevezhető Rankét híres vitairatában is elmarasztalta, a szintén német Troeltsch és Dilthey társaságában. MTA Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye, ms 10. 205. 91. oldal. Bajcsy-Zsilinszky Endre levele (történetpolitikai vitairata) Szekfű Gyulának. 1942. március 15. A „reneszánsz-király”-ra vonatkozó fenti idézet a *Magyar történet* 1931-ben megjelent harmadik kötetének Szekfű Gyula által írt Mátyás-fejezetére (*A magyar renaissance állam*) reflektált. A szerzőnek Eckhart Ferenc szellemtörténeti alapozású jogszemléletéről sem volt jobb véleménye: „Ma már magyar egyetemi katedráról is nemcsak bántatlanul, de tiltakozással sem zavarva, sőt visszhangtalanul lehet gúnyolni a magyar szent korona alkotmánytanát s magyar egyetemi tanár is a német birodalom visszfényének vallja német nyomokon a magyar állam birodalmi igényeit és formáit a történelemben.” Uo. 221. Vö. *Törő László Dávid*: Az „Eckhart-vita”. *Aetas* 31. (2016) 4. sz. 57–77.

193 „Jámbor filozopterek ócska hegeli zavarossággal és riasztó szószátyárkodással a »bujdosás« fogalmával kapcsolták össze a közelmúltban ezt a magyar függetlenségi gondolatot.” *Bajcsy-Zsilinszky Endre*: A magyar függetlenségi gondolat. Magyarország 1938. dec. 25. 3–4. Prohászka-hoz: *Trencsényi Balázs*: A nép lelke: Nemzetkarakterológiai viták Kelet-Európában. Argumentum, Bp., 2011. 393–401.

194 Szerinte a húsz éve dívó „filozopteri szemlélet” „gyötrelmes terméke” a könyv, mivel a címben feltett kérdésre csak egy „magyar történelmi lángész” felelhetett volna, nem pedig „színtelen tudósok”. *Bajcsy-Zsilinszky Endre*: „Mi a magyar?” Független Magyarország 1940. jan. 8. 3.

politikus-tudósait is rendre zavarba hozta, e téren alighanem ő volt a legkreatívabb, mivel szerinte a román bojárság is turáni eredetű,¹⁹⁵ vagyis a Hunyadiak vér szerint kapcsolhatóak a magyarsághoz.¹⁹⁶ De a hadtörténetben is turáni dominanciát vélt felfedezni (Dzsingisz kán, Attila, Timur Lenk) és gúnyosan emlegette a másodvonalbelinek mondott németeket. Ezeknek a részeknek már semmi közük Mátyáshoz; a kiscgazda politikus szabadon és igen merész stílusban fejtette ki nézeteit a Magyarország szomszédjává lett Harmadik Birodalomról és annak múltjáról. Ám nem csak a távolabbi múltról van szó, mivel félreérthetetlen kritikáját nyújtotta a náci mozgalomtörténetnek is: „egy magyar korcsmai verekedés során több ember esik el, mint egynémely legújabb kori forradalom tízesztendős hőkszakának valamennyi sörös csatájában.”¹⁹⁷ A csehek sem jártak jobban: „Csehországnak mindig hiányoztak a lehetőségei a szerves és létének értelmét és föltételeit önmagában hordozó önálló birodalmiságra: csak zseniális szélhámosságokkal lehetett ezeket az alapvető hiányosságokat leplezni. [...] Podjebrád csak egy kevésbé szerencsés Beneš volt, akinek nem jártak annyira kezére az európai események s akinek – Hunyadi Mátyással kellett megküzdenie. De íme a »szerencsés« Beneš is utolérte a Nagy Ottokár és Podjebrád sorsa, a cseh történelem végzete” – élcelődött a szerző,¹⁹⁸ akinek az Athenaeum kiadó gondozásában megjelenő, provokatív munkáját elismerő recenziókkal méltatta nemcsak *Az Est*-konzern mindhárom napilapja,¹⁹⁹ de Gogolák Lajos (Szekfű patronáltja) is a *Magyar Nemzet* hasábjain.²⁰⁰ A polgári radikális *Századunk* kritikusa ugyanakkor hiányolta az újabb történeti kutatások eredményeit és a modern szociológiai módszer érvényesítését, valamint a „magyar nép mindig éber politikai öntudatú tömegeinek” hangsúlyozását a 15. századi németellenes küzdelem során, míg a *Protestáns Szemle* bírálója, Bikácsi László minden elismerése mellett is többet olvasott volna „a szomszédos és érdekelt népek közép európai községtudatáról”, „egyéni hasonlatok és szellemes ötletek helyett”.²⁰¹ A hivatásos történetírói céh még kevésbé bánt kesztyűs kézzel a

195 A két világháború közti magyar turanizmus szerteágazó gondolatvilágához: *Ablonczy Balázs*: Keletrre magyar! A magyar turanizmus története. Jaffa, Bp., 2016. 87–208.

196 „Kimutathatólag turáni vérű a romániai bojárság nagyrészből, Hunyadi János elei pedig oláh kenézek voltak.” *Bajcsy-Zsilinszky E.*: Mátyás király i. m. (12. jz.) 20. Vö. „Hunyadi Mátyás, ha voltak is idegen ősei, színmagyar és minden érzésükben magyarrá lett családok ivadéka.” *Hóman Bálint*: Hunyadi Mátyás. Egyetemi ny., Bp., 1940. 19. „Öntudat és érzés szerint magyar, – magyar úr [...] fajra és származásra való tekintet nélkül a nemzet részeseivé lettek” ősei. *Teleki Pál*: Mátyás Király. In: Mátyás király emlékkönyv. Franklin, Bp., 1940. II. 5–6.

197 *Bajcsy-Zsilinszky E.*: Mátyás király i. m. (12. jz.) 140. Vö. „Annál kevésbé hívhatott János kormányzó bármiféle német Leitert Berlinből, mert Berlin akkor legfeljebb ha egy apró kis szláv falucska volt, mikor Budavárában már egész sor száz év óta világpolitikát csinálnak vala [...]” Uo. 56.

198 Uo. 63. Ezek a részek – jelzés nélkül – kimaradtak a mű 1983-as, Nemeskürty István előszavával megjelent kiadásból. Vö. *Uő*: Mátyás király. Szerk. Kardos György. Magvető, Bp., 1983.

199 Magyarország 1939. febr. 23. 11.; Pesti Napló 1939. febr. 24. 6.; Az Est 1939. febr. 25. 4.

200 *Gogolák Lajos*: Bajcsy-Zsilinszky Endre: Mátyás király. Magyar Nemzet, 1939. márc. 19. 27. Gogolák és Szekfű kapcsolatához: *Uő*: Romemlékek. S. a. r. Nővé Béla. Holmi 13. (2001) 293–310. és 498–517.

201 *Protestáns Szemle* (1940. máj.) 195.

szerzővel. A Lukinich Imre, Nagy Miklós és Balanyi György jegyezte bírálata szerint a „harcos közíró és politikus a publicista” módszerével közelített a témához, forráshasználata tendenciózus, szemlélete pedig ahistorikus. A bírálók végső konzekvenciája szerint „bármily nemes irányúak és szépek is az ily művek, következtetéseik sohasem lehetnek oly időtállóak, mint az eseménytörténeti munkák megállapításai”.²⁰²

Mideközben a politikai harcok hangneme és stílusa is jól érzékelhetően tovább durvult. Különösen látványos a különbség, ha az országos visszhangot keltett 1936-os „kópiaügy” fényében vizsgáljuk meg az alig több mint két évvel később kirobbant Bajcsy-Zsilinszky–Hubay-konfliktust.²⁰³ Ennek publicisztikai nyitányaként Bajcsy-Zsilinszky 1938. október 8-i (*Kotródjatok...* című) nyílt levele szólógt, amit a Nemzeti Radikális Párt egykori központi főtítkárához, az *Előőrs* volt szerkesztőjéhez, az ekkor már javában a Hungarista Mozgalom sikeréért dolgozó Hubay Kálmánhoz címzett.²⁰⁴ A politikus elismerte volt híve korábbi érdemeit, aki nemzeti radikális korszaka után, Gömbös szárnyai alatt is „páratlan becsületességgel, bátorsággal és korrektséggel” viszonyult hozzá, ám rendkívül károsnak tartotta a nyilasok szervezkedését a kényes külpolitikai helyzetben (a komáromi tárgyalások idején). Szerinte Hubayék „disszimiláns svábok” segítségével „tisztviselőlázaást” és idegen érdekekért folytatott „zugforradalmat” szítanak. A cikk határozott imperatívusszal zárult: „Kotródjatok el a magyar fórumról, amíg jó dolgok van”, mert „meg fogunk semmisíteni, a föld porába fogunk beletaposni Benneteket, Hubay Kálmán”.²⁰⁵ A nyílt levél megszólítottja négy nappal később válaszolt az immáron nyilas lappá lett *Magyarság* hasábjain, még hozzá még lekezelőbb és még durvább

202 Lukinich Imre, Nagy Miklós és Balanyi György jelentése. Akadémiai Értesítő 51. (1941) 93.

203 Ennek háttere Peyer Károly parlamenti beszéde 1936. május 5-én, melyben a szociáldemokrata honatya azzal vádolta Rajniss Ferencet, hogy német pénzből finanszírozza politikai működését. A felszólalás után három nappal állt elő szociáldemokrata képviselőtársa, Györki Imre egy kalandos utat bejárt, fenti témában kelt levlémásolattal, rajta Barasits Tivadar és Rajniss Ferenc aláírásával. A levél tartalma szerint az *Uj Magyarság* munkatársai náci barát magyar lap alapítására tettek előterjesztést illetékes német helyen. Mint utóbb kiderült, a dokumentum Bajcsy-Zsilinszkytől került a szociáldemokratákhoz. Az ügyből azonnal országos botrány lett szalagcímekkel, újabb „fotókópiával”, írásszakértők bevonásával és parlamenti interpellációkkal, ám ezek hangneme jobbra mentes volt az 1938-as Hubay-konfliktusban már meghatározó durvaságoctól. Az eset végkifejleteként az ügyészség „megállapította, hogy a nyomozás során egyetlen adat sem merült fel arra, hogy Rajniss Ferenc az úgynevezett memorandum készítésében az erre vonatkozó tárgyalásokon részt vett, vagy arra, hogy az úgynevezett memorandumot vagy leveleket aláírta volna.” Bajcsy-Zsilinszky 1937 februárjában nyilvánosan bocsánatot kért Rajniss-tól. *Bartha Ákos*: Nácivadászat „kasszafűrókkal” és „léleklátókkal”. Az 1936-os Rajniss-ügy. I–II. Kommentár (2017) 2. sz. 29–41. és (2017) 3. sz. (megjelenés előtt).

204 Hubay fiatalkorához: *Godzsák Attila*: Hubay Kálmán ifjúkora és miskolci újságírói pályája. Széphalom. A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve 25. (2015) 463–474. Nemzeti radikális korszakához: *Bartha Á.*: A Nemzeti Radikális Párt és sajtója i. m. (1. jz.). Nyilas pályájához: *Paksa Rudolf*: Magyar nemzetiszocialisták. Az 1930-as évek új szélsőjobboldali mozgalma, pártjai, politikusai, sajtója. Osiris, Bp., 2013. 128–146.

205 *Bajcsy-Zsilinszky Endre*: *Kotródjatok...* Nyílt levél Hubay Kálmánhoz. Szabadság 1938. okt. 8. 1–2.

hangnemben. Hubay „díszgójnak”, „vén, fogatlan, politikai veteránnak” és „vénülő primadonnának” nevezte *Az Est*-lapoknak dolgozó, vagyis olvasatában zsidóbérencé lett egykori nemzeti radikális vezért.²⁰⁶ Hubay reakciójától a kormánypárti *Esti Ujság* is elhatárolódott, „elfajult mérkőzésnek” nevezve a konfliktust. A cikkíró előrebocsátotta, hogy „Zsilinszky Endrével sem külpolitikai, sem belpolitikai téren” nem értenek egyet, de az ellenzéki politikus elvi intaktságát, „tiszteletreméltó szegénységét” megkérdőjelezni nem lehet. „Ha van valaki ebben a magyar politikában, akit anyagi érdekekkel megvádolni nem lehet: Zsilinszky Endre az” – fogalmazott a jobboldali lap.²⁰⁷

A Hubay-cikk hangvételén bizonyára megdöbbent Bajcsy-Zsilinszky első reakcióját már aznap közölte a *Magyarország*. Ebben senki által nem befolyásolt „szabad cikkírónak” nevezte magát, aki 80 pengős „nagyon tisztességes” honoráriumért külső munkatársként dolgozik az említett *Est*-lapnál, s írja ugyanazokat a gondolatokat mindkét fórumán. A zsidóbérencség vádja ellen – hasonlóképpen, mint a fajvédelmi vitában láthattuk – ezúttal is részletesen idézte a zsidóság gazdasági visszaszorítása érdekében írt ez évi cikkeit.²⁰⁸ Másnap megjelent újabb nyilatkozatában pedig szembeállította Hubay vélt bevételeit saját, 20 000 pengős adóságával.²⁰⁹ A küzdelemben – mely szinte egybeesett a nyilasellenes Névtelen Magyar Mozgalom feltűnésével²¹⁰ – természetesen Bajcsy-Zsilinszky hetilapja is hallatta hangját. A *Szabadság* október 15-i számának közleménye megkísérelte visszafordítani a zsidóbérencség vádját, azt állítva, hogy Gömbös – annak idején Hubay vezérszerepével megszervezett – „dömpingsajtóját” (*Uj Magyarország, Függelenség, Esti Ujság*) közvetett módon a megfélemlítettnek, gyávának és haszonlesőnek mondott zsidóság finanszírozta, mintegy 4,5 millió pengővel. A beszámoló szerint a *Kotródjatok...* komoly hatást váltott ki, 450 000 példányt nyomtattak ki belőle, vagyis feltehetően röpirat formájában is terjesztették.²¹¹ A nyilas táborból Hubay mellett megszólalt az egykoron szintén Bajcsy-Zsilinszky pártjához tartozó „östeheység”, Sértő Kálmán is. Meglepő módon a viharos életű költő *Igen tisztelt*

206 *Hubay Kálmán*: Átkok és dühök sodrában. Egyben válaszféle is egy megbomlott magyarnak. *Magyarország* 1938. okt. 9. 1–3.

207 *T. T.*: Elfajult vita. *Esti Ujság* 1938. okt. 15. 4.

208 *Magyarország* 1938. okt. 12. 6. (Magam védelmében. Bajcsy-Zsilinszky Endre nyilatkozata.)

209 *Magyarország* 1938. okt. 13. 5–6. (Magam védelmében. Bajcsy-Zsilinszky Endre második nyilatkozata.) *Vö. Népszava* 1938. okt. 13. 6. (Mennyi pénzt vett föl a nyilas főszerkesztő a kormánylapoktól?)

210 *Vö. Kiss István*: Visszaemlékezés a Táj- és Népkutató Központ kiállítására. *Ethnographia* 95. (1984) 607–610.

211 „Ettől kezdve ez a cikk adja az országnak a tempót és az irányt [...], a hallgatás kárpitja meghasadt, a taktikázás fala keresztülrepedt egyetlen bátor férfi kiállításától.” *Szabadság* 1938. okt. 15. 1–2. (Itt a válasz... A „Szabadság” cikkének országos politikai hatása.) A röplap előállítás és terjesztése nyilvánvalóan komoly kiadásokkal járt. Zsilinszky Gábor igyekezett eljárni bátyja érdekében több szerkesztőségben, sőt felajánlott 10 000 pengőt Hubayék visszatámadása után, ám Bajcsy-Zsilinszky elutasította közeledését. RETÖRKI Archívum, Vigh Károly hagyatéka, Bajcsy-Zsilinszky Endrére vonatkozó iratok 14. doboz. Bajcsy-Zsilinszky Endre levele Zsilinszky Gábornak. 1939. jan. 3.

Uram! kezdetű nyílt levele visszafogottabb a középosztálybeli politikus-publicisták idézett írásainál. Sértő – tagadva a kiszegza politikus fajvédelmi distinkcióját – azt hangoztatta, hogy „a nyilaskereszt még nem létezett a világon, mikor Ön már a legharcosabb nyilas, azaz fajvédő volt” és „egymillió” nyilas nevében kérte ki volt vezére bántó hangnemű felszólítását.²¹² Bajcsy-Zsilinszky az ekkorra már (politikai preferenciáitól függetlenül) menthetetlenül elzüllött Sértővel nem foglalkozott, ellenben a *Magyarország* hasábjain fotóillusztrációval és némi kísérőszöveggel újraközölte Hubaynak egy korai „zsidóbarát” cikkét, ellenfele elvtelenségét és „rosszhiszeműségét” hangoztatva.²¹³ A már Rajniss ellen is bevetett karaktergyilkosság a másnapi számban folytatódott, ezúttal a *Miskolci Napló*ban Ubul álnéven közölt, Hubaynak tulajdonított cikkekkel.²¹⁴ Az elmérgesedő vita Nagy Imre vicclapját is meghihlette, ahol címlapon élcelődtek Hubay zsengein.²¹⁵

Mindeközben a nyilasok sem télenkedtek. Hubay Kálmán szánakozó hangvételű nyilatkozatot adott ki „a szerencsétlen, jobb sorsra érdemes, megtévedt, beteg magyar” reakciójáról,²¹⁶ majd Uy Károly pellengérezte ki Bajcsy-Zsilinszky spekulációs külpolitikáját és kényelmesnek mondott „kormány- és rendszertámogató” működését.²¹⁷ Az ügy záróakkordja a Hubay által szerkesztett *Magyarság* zavarkeltése volt a Kiszegzapárttal kapcsolatban, amikor is Eckhardt „visszavonulásáról” és Bajcsy-Zsilinszky elnökségéről közöltek cikket.²¹⁸ Az érintettek cáfolták a híresztelést, sőt a „valótlan híresztelés rágalmozó kitételeiért” Eckhardt Tibor büntető eljárást helyezett kilátásba.²¹⁹ Bajcsy-Zsilinszky az *Ujságnak* adott nyilatkozatában úgy fogalmazott (valószínűleg, mint láthattuk, nem egészen pontosan), „hogy ő is, pártja is – a nemzeti radikális párt – elvi alapon és személyi feltételek nélkül csatlakozott annak idején a független kiszegzapárthoz, miután elsimultak közöttük a korábbi elvi ellentétek és feleslegesnek érezte, hogy külön táborban

212 *Sértő Kálmán*: Nem kotródunk! Nyílt levél Bajcsy-Zsilinszky Endréhez. Összetartás 1938. okt. 16. 3. Sértő életpályájához: *Bartha Ákos*: Egy mélytengeri hal szárazon. Sértő Kálmán – az „urbánus”, a népi, a hungarista. *Metszetek* 4. (2015) 2. sz. 28–50.

213 *Magyarország* 1938. okt. 22. 5–6. (Bajcsy-Zsilinszky Endre harmadik nyilatkozata a Hubay-ügyben. Amikor a hungarista vezér lelkes cikket írt a miskolci izraelita nőegylet báljáról.)

214 *Magyarország* 1938. okt. 23. 5. (Bajcsy-Zsilinszky Endre negyedik nyilatkozata a Hubay-ügyben). Hubay említett álnévét („Ubul”) a *Független Kiszegza* című folyóirat vonatkozásában közli: *Sz. Debreczeni Kornélia*: Magyar írói álnév lexikon. Petőfi Irodalmi Múzeum, Bp., 1992. 467.

215 *Az Ojság* 1938. okt. 30. 1. (Nyilas vezér és izraelita nőegylet avagy írhat-e a nyilas egy izraelita bálról?) Hubaynak később is felemlgették miskolci ténykedését. Az egyik kiszegzapárti lapban megjelent cikkre a nyilas politikus rágalmozási perrel felelt. *Vö. Népszava* 1940. máj. 5. 2. („Ubul” és a zsidók kocsmajoga.)

216 Összetartás 1938. okt. 22. 9. (Ujra egy Zsilinszky-roham.)

217 *Uy Károly*: Most kombinálj, ha tudsz... *Magyarság* 1938. okt. 28. 1.

218 *Magyarság* 1938. okt. 30. 5. A névtelen cikk nem mulasztotta el felemlgetni az Áchim-ügyet és Bajcsy-Zsilinszky ebből fakadó, vélt idegenségét „az alföldi agrárlakosság szívében”.

219 *Budapesti Hírlap* 1938. nov. 1. 8. A nyilas újság híret Bajcsy-Zsilinszky Endre „szemenszedett, aljas hazugságnak” minősítette, a Kiszegzapárt pedig a Magyar Tudósítón keresztül cáfolatot adott ki. *Népszava* 1938. nov. 1. 6.

harcoljon azonos célokért”.²²⁰ A *Magyarországban* még harciassabban nyilatkozott: „Úgy látszik Hubay Kálmán, a *Magyarság* felelős szerkesztője még mindig nem fér a bőrébe s még mindig ilyen megvetésre méltó eszközökkel próbál rúgkapálózni ama megmásíthatatlan tény ellen, hogy az ő politikai pályája – be van fejezve”²²¹ – jósolt magabiztosan a politikus.

Életkörülmények

A tárgyalt néhány évben Bajcsy-Zsilinszky életkörülményeiben is jelentős változások történtek. Noha az agglegény politikus-újságíró esetében megkerülhetetlenek a kávéházak – a korszak értelmiségije jórészt itt informálódtak a politika aktuális kulisszatitkairól²²² –, hajszás mindennapjaiban egyre inkább vágyódott egy (viszonylag) nyugodt otthon után. Bajcsy-Zsilinszky még 1925-ben költözött az Attila úton újonnan épített hatemeletes állami bérpalota, a Bethlen-udvar egyik négyszobás lakásába, alighanem Vass József munkaügyi és népjóléti miniszter közbenjárásának köszönhetően.²²³ 1936-ban vagy 1937-ben aztán háromszáz méterrel arrébb tette át székhelyét, abba az Attila úti (akkor: Szent János téri) társasházba, ahonnan majd 1944. március 19-én elhurcolják a németek, s ahol ma is emléktábla őrzi nevét. Bár az épület kevésbé volt exkluzív, mint a neves lakótársaknak otthont adó Bethlen-udvar,²²⁴ családi vélemény szerint negyedik emeleti lakása „nagyon szép barátságos, világos” volt, a korábbinál szebb kilátással.²²⁵

Az egyébként is sokat utazó Bajcsy-Zsilinszky élete azonban nem korlátozódott a fővárosra. Már az 1920-as években „nyaranta sátort ütött Rendesnél a Balaton mellett, így nyaralt”,²²⁶ ám lassan politikusi működése is kétpólusúvá vált. Egy rendkívül hosszas hivatalos procedúra végén sikerült ugyanis bérleményt szereznie a Balatonrendes szomszédságában fekvő Pálkövén. A birtokon eleinte nád-

220 Ujság 1938. nov. 1. 4.

221 Magyarország 1938. nov. 1. 7.

222 Sipos Balázs.: A politikai újságírás mint hivatás. Napvilág, Bp., 2004. 169. A kiterjedt memoárirodalom alapján az alábbi helyszínek azonosíthatóak: Philadelphia, Pannonia, Carlton, Spolairts, Krisztina söröző, Hangli söröző, Horváth vendéglő, Modern kávéház.

223 Világ 1925. szept. 12. 15.

224 Egy időben itt élt Eckhardt Sándor (irodalomtörténész, nyelvész, politikus), Mihelics Vid (politikus, újságíró), Zolnay László (hírlapíró, régész) és Vaszary János (festőművész) is. (www.urbface.com, letöltés: 2016. szept. 9.)

225 MTA BTK TTI Könyvtár, Bajcsy-Zsilinszky levelezése. Vigh Károly összeállítása Lackó Mihály segítségével. (Gépelte másolatok.) Bajcsy Mária levele Bajcsy-Zsilinszky Endrének. Békéscsaba. 1938. ápr. 19. Bende Mária 1960-ban úgy emlékezett, hogy 1936-ban költözött a politikus az új lakásba. RETÖRKI Archivum, Vigh Károly hagyatéka, Bajcsy-Zsilinszky Endrére vonatkozó iratok 18. doboz. Bajcsy-Zsilinszky Endréné levele a Művelődésügyi Minisztérium Múzeumi Osztályának. 1960. okt. 26.

226 Fėja Géza: Szabadcsapat. Szépirodalmi, Bp., 1965. 237–238.

kunyhó biztosította vendégeinek kényelmét,²²⁷ majd – a bérleti szerződésben foglaltak szerint – kis nyaraló épült az eredetileg igen elhanyagolt telekre. Bajcsy-Zsilinszky 1937 nyarán látott hozzá a kőépület felhúzásához, amin még október végén is dolgozott.²²⁸ Mindeközben építészeti-néprajzi tanulmányokat folytatott, eredményeit pedig cikksorozat formájában közölte a *Magyarország* hasábjain. Egyik beszédes című cikkében „a magyar falu ősi építőművészetét” feltve amellet érvelt, hogy minél inkább távolodunk Budapeستől és az azt övező „sváb” és „tót” falvaktól, „annál tisztábban jelentkezik falvainkban a magyar szellem és a művészi ízlés”.²²⁹ Am nem csupán építkezése illeszkedett szervesen politikusi működéséhez. A népdalokat igen kedvelő Bajcsy-Zsilinszky ugyanis kezdeményező szerepet játszott a „magyaros” ruha népszerűsítését célul kitűző Magyaros Öltözködési Mozgalom létrejöttében,²³⁰ és Karácsony Sándor magyar észjárásra vonatkozó nézeteit is előszeretettel idézte. A pálkövei épület mintájául szolgáló balatonszemesi parasztházra is népi irányú kutakodásai alatt, Tóth Kálmán nagy sikerű kötetében bukkan rá.²³¹ Kitartó munkája nyomán végül termésköből készült, rusztikus oszlopokkal ellátott, vastag nádtetős, tornácos ház épült a tó és a vasúti sínek közti, fák védte kis kiszögellésben, melynek sajátos hangulatáról az a sok neves barát is megemlékezett, aki az évek folyamán megfordult a 2016-ban felújított, ma Bajcsy-Zsilinszky Endre Emlékházként működő nyaralóban.²³²

Az elég sokat betegeskedő politikus rendre új otthonába vágyódott zaklatott budapesti mindennapjai elől. Saját szavaival: „elég lassan haladok a könyvírással s azért menekülök vissza [Pálkövére – B. Á.], mert itthon még véletlenül sem tudok egy sorral sem előrehaladni. Igaz, hogy a cikkírás is rengeteg időmet elveszi, de hát élni is kell valamiből” – érzékeltette prioritásait egy magánlevélben.²³³ (A párbajvétel-ségek és újságírói ügyek miatt gyakorta bíróság elé idézett politikus fanatikus íráskényszerét jól jellemzi egy másik, még 1933-ban kelt levele, melyben az aktuális

227 Vö. *Kodolányi János*: Francia vendég Zsilinszky nádkunyhójában. *Magyarország* 1934. aug. 14. 8. Vö. *Uő*: Visszapillantó tükör. A Süllyedő világ befejező része. Magvető, Bp., 1968. 378.

228 RETÖRKI Archívum, Vigh Károly hagyatéka, Bajcsy-Zsilinszky Endrére vonatkozó iratok 15. doboz. Bende Mária levele Csizmadia Lajosnak. 1937. október 22.

229 *Bajcsy-Zsilinszky Endre*: Meg kell őrizni a magyar falu ősi építőművészetét. *Magyarország* 1939. aug. 2. 5. Vö. *Uő*: Hol lehet megtalálni a magyar építéstílust? *Magyarország* 1939. júl. 9. 5.; *Uő*: A magyar népnek van építéstílusa. *Magyarország* 1939. júl. 15. 5.; *Uő*: Tanuljunk építeni a néptől. *Magyarország* 1939. júl. 20. 5–6.

230 *F. Dósa Katalin*: A Muskátlí című kézimunka újság és a magyaros öltözködési mozgalom az 1930-as években. *Ethnographia* 100. (1989) 329–341.

231 *Tóth Kálmán*: A Balaton vidék népének építészete. M. Kir. Balatoni Intéző Bizottság, Bp., 1936. Vö. *Uő*: Építészmezők és a népi építészet 1930–1950. *Ethnographia* 89. (1978) 426–433.

232 RETÖRKI Archívum, Vigh Károly hagyatéka, Bajcsy-Zsilinszky Endrére vonatkozó iratok 18. doboz. Műszaki leírás Bajcsy-Zsilinszky Endre Pálkövén építendő lakházáról. Pálköve. 1937. aug. 7. A lakhatási engedélyhez szükséges helyszíni szemlélet csak következő év júniusára tűzte ki a tapolcai járás főszolgabírója. Uo. A tapolcai járás főszolgabírójának levele „Bajcsy-Zsilinszky Endre révfülöpi lakosnak”. 1938. jún. 14. Vö. *Talpassy T.–Vigh K.*: Bajcsy-Zsilinszky Endre a pálkövei törpebérő i. m. (18. jz.) 227–246.

233 RETÖRKI Archívum, Vigh Károly hagyatéka, Bajcsy-Zsilinszky Endrére vonatkozó iratok 16. doboz. Bajcsy-Zsilinszky Endre levele Csizmadia Lajosnak. 1938. jún. 9.

pártgyűlés alól azzal mentette ki magát, hogy „remélhetőleg akkor már a fogdában ülök s írom a könyvemet”).²³⁴ A tárgyalt időszakban a leghosszantartóbb vihar azonban nem egy könyv, hanem a *Nyílt levél a névtelen összeesküvőhöz* című, 1938 februárjában megjelent cikk miatt támadt körülötte. Bajcsy-Zsilinszky ebben az írásában egy monarchiahű tisztből előbb forradalmárrá, kommunistává, majd ellenforradalmárrá, később pedig nyilassá vedlő konjunktuálovagot figurázott ki életrajzi emlékek alapján, szokásos fulmináns stílusában. Mivel a szöveg egy „ténylegesen szolgáló” tisztet látszott kompromittálni, évekig tartó becsületügyi eljárás kerekedett a közlésből. A személyes vonatkozásokat illetően a politikus úgy nyilatkozott, hogy „a cikkben aposztrofált személy három egyén összevonásából adódott”. Az egyetlen általa nevesített szereplő Földváry Andor egykori I. világháborús ezredtársa volt, aki rögvest lovagias ügyet kezdeményezett vele.²³⁵ A legendásításra hajlamos utókor ennek ellenére hol a „nyilas gróf” Festetics Sándorban,²³⁶ hol egyenesen Szálasi Ferencben vélte felfedezni a „névtelen összeesküvő” alakját.²³⁷

*

Bajcsy-Zsilinszky Endre 1936 és 1939 közti éveit összefoglalva megállapíthatjuk, hogy a Kisgazdapártban kezdetektől fogva helyét kereső politikus – nemzeti radikális korszakához hasonlóan – „jóindulatú” ellenzékiiséget folytatott, vagyis úgy hirdetett mélyreható szociális reformokat (és talált ehhez időnként valóban radikális szövetségeseket), hogy önmagát továbbra is a „szegedi” ellenforradalmár establishment részének tekintette. Noha alighanem valóban hitt abban, hogy Horthy Miklós, Endre László, Bethlen István, Eckhardt Tibor, Fenyő Miksa és Veres Péter politikai gondolatvilága közös nevezőre hozható – hogy csak néhány, általa nagyra becsült személyt említsek –, nehezen összeegyeztethető kötődései szükségszerűen újra és újra konfliktusokhoz vezettek. A politikai érdekérvényesítést illetően jelzésértékű, hogy míg egyedülállóan kiterjedt kapcsolati hálóját sikerrel kamatoztatta a nála is szerényebb körülmények közt élő szövetségesei érdekében (kisebb ügyekben), ő maga csupán 1939-ben jutott parlamenti mandátumhoz. Gondolatvilágát a faji politika közbeszédbe – majd törvényerőre – emelkedése és a náci Németország közelsége egyaránt formálta. S míg a Harmadik Birodalom példája által is motivált faji diskurzus szinte folyamatos, egyre hevesebb számadásra készítette saját nézeteivel, múltjával és alighanem származásával kapcsolatban is, az 1938 márciusától közvetlen szomszédá lett „totalitáros” államra expanziós veszélyforrásként tekintett (külpolitikai, gazdasági és szellemi értelemben egyaránt). Ennek

234 Uo. 17. doboz. Bajcsy-Zsilinszky Endre levele Hajnóczy Sándornak. 1933. febr. 7.

235 *Bajcsy-Zsilinszky Endre: Nyílt levél a névtelen összeesküvőhöz*. Szabadság 1938. febr. 6. 1–2. Vö. Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, 28. fond, 2. (Bajcsy-Zsilinszky Endre lovagias ügyeire vonatkozó iratok), 3. (Bajcsy-Zsilinszky Endre ellen folytatott becsületügyi eljárásra vonatkozó iratok) és 113. (Bajcsy-Zsilinszky Endre levelei Tombor Jenőnek).

236 Így élt Bajcsy-Zsilinszky Endre. Szerk. Sávoly Mária. Móra, Bp., 1986. 58.

237 1956-os Intézet Oral History Archívuma, 85. sz. Pártay Tivadar-interjú. Készítette: Hegedűs István, 1986. 54.

ellenére számos kortársához hasonlóan Bajcsy-Zsilinszky sem akarta/tudta észrevenni, hogy az ezeréves Szent István-i birodalom újjászületésének kezdőlépéseként ünnepelt revíziós részszikerek motorja csakugyan Berlin „dinamizmusa” volt, a zsidókérdésben többször kinyilatkoztatott jogegyenlőségi nézeteit pedig saját konkrét elképzelése kérdőjelezte meg (elsősorban a magyarországi németek rovására). A „törzsökös” zárt szám – habitusára oly jellemző, hirtelen jött – ötlete saját, újra hangsúlyossá lett fajvédelmét volt hivatott bizonyítani a (szélső)jobboldali támadások ellenében.²³⁸ Mindez az egyre inkább saját prófétaságába menekülő, nemzeti reformgondolatait „nemzetietlennek” mondott platformról megfogalmazó fajvédő politikus megfelelési kényszerével van összefüggésben, noha az elszabadult indulatok idején Illyés Gyula, Erdei Ferenc vagy éppen Pethő Sándor sem tudta teljesen kivonni magát a közhangulat alól.²³⁹ Bajcsy-Zsilinszky mindezek ellenére elsősorban „organikusnak” gondolt reformokkal, főként egy nagyszabású földreformmal tervezte megoldani az általa csupán a problémák egy részének tartott zsidókérdést. Terveinek megvalósítására azonban új pártjában sem volt lehetősége.

ÁKOS BARTHA

THE UNMANDATED PERIOD OF ENDRE BAJCSY-ZSILINSZKY IN THE SMALLHOLDERS' PARTY (1936–1939)

The paper explores the political career of Endre Bajcsy-Zsilinszky between 1936 and 1939, based mostly on hitherto unused press material, archival sources and a great number of memoirs. The contemporary views of the politician-publicist are examined with regard to such weighty issues as the first results of territorial revision, the first and second Anti-Jewish Laws, or the judgement of successive governments, prime ministers and ministers. A separate chapter examines the position of Bajcsy-Zsilinszky in the Smallholders' Party, his relations to the “népi” (populist) movement, his eclectic ideology, conflicts and living conditions.

Bartha Ákos (Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet)

238 Nemzeti radikális korszakában a „nemzet” volt fő politikai hívószava. Vö. *Bartha Ákos*: Bajcsy-Zsilinszky Endre politikai ideológiája a harmincas évek első felében. *Aetas* 32. (2017) (megjelenés előtt).

239 *Pelle J.*: i. m. (130. jz.) 55–111.

CONTENTS

STUDIES

- Arno Strohmeyer: Trends and Perspectives in Early Modern Diplomatic History.
The Case of Habsburg Diplomats in Constantinople 177
- Ágnes Deák: Abuse of Office in the Framework of Ethnic Struggles
(The Region of Kővár, 1861–1863) 199
- Ákos Bartha: The unmandated period of Endre Bajcsy-Zsilinszky
in the Smallholders' Party (1936–1939) 221
- Penka Pejkovszka–Gábor Demeter: Immigrants and and their integration
into the labour market in interwar Hungary 261

WORKSHOP

- Éva B. Halász: General Congregations in Slavonia in the 13th and 14th Centuries 283
- Ingrid Papp: Remembrance of the Founders of the Lutheran Church
amongst Slavic-tongue Town Citizens in the 17th-century Hungary 299
- Pál Fodor: The imam of Budapest: An attempt at integrating the Muslims of Bosnia
(1909–1911) 315

DOCUMENTS

- Alessandro Di Bari: Unpublished charters of Sigismund of Luxemburg preserved
in Friauli (1411–1418) 325

REVIEW ARTICLE

341

E számunk szerzői

BARTHA ÁKOS PhD, posztdoktori kutató (MTA BTK TTI) • DEÁK ÁGNES, az MTA doktora, egy. tanár (SZTE) • DEMETER GÁBOR PhD, tud. munkatárs (MTA BTK TTI) • ALESSANDRO DI BARI (Università degli studi di Trieste) • FODOR PÁL, az MTA doktora, tud. tanácsadó (MTA BTK TTI) • B. HALÁSZ ÉVA PhD, tud. munkatárs (MTA–SZTE–MOL Magyar Medievisztikai Kutatócsoport) • MÜLLER ROLF PhD, tud. kutató (Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára) • PAPP INGRID, tud. segédmunkatárs (MTA BTK Irodalomtudományi Intézet) • PENKA PEJKOVSZKA DSc, docens (Bolgár Tudományos Akadémia Történettudományi Intézet) • ARNO STROHMEYER, egy. tanár (Salzburgi Egyetem)

MOL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

MTA BTK TTI = Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet

SZTE = Szegedi Tudományegyetem

Folyóiratunk közlési szabályzata a www.tti.btk.mta.hu honlapon olvasható